

Міністерство освіти та науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

Бойченко Василь Юрійович

**ПРИЄДНАННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДО СКЛАДУ СРСР
ТА ЇХ РАДЯНІЗАЦІЯ (ВЕРЕСЕНЬ 1939 – ЧЕРВЕНЬ 1941 РР.)**

Напрямок підготовки: 014 Середня освіта (Історія)

Галузь знань: 01. Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістр

Науковий керівник:

_____ В.В. Турков
кандидат історичних наук,
доцент, доцент кафедри
історії України

«__» _____ 20__ року

Виконавець:

_____ В.Ю. Бойченко

«__» _____ 20__ року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ...	5
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У МІЖЄВРОПЕЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	11
РОЗДІЛ 3. РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА ТА ПРИЄДНАННЯ ДО СКЛАДУ СРСР НОВИХ ТЕРИТОРІЇ.....	25
РОЗДІЛ 4. РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ У 1939- 1941 РР.	41
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	62

ВСТУП

Актуальність теми. З перших років існування Радянська держава вважала Західноукраїнські землі невід'ємною частиною своєї території. Але після невдалої для більшовиків Радянсько-польської війни 1920 року та підписання, пізніше, 18 березня 1921 року Рильського мирного договору, Галичина та більша частина Волині перейшли під контроль держави Ю. Пілсудського. Проте правляча верхівка СРСР ніколи не полишала планів повернення цих земель під свій контроль. Ситуація змінилася після приходу до влади нацистів у Німеччині і початку експансії Третього Рейху в Європі. Підписаний Таємний протокол між Гітлером і Сталіним у 1939 році надавав можливість більшовицькому режиму повернути під свою юрисдикцію польські землі по лінії річок Нарев-Вісла-Сян. Це сталося після успішної для Москви радянсько-польської війни у вересні 1939 року. На захоплених територіях було розпочато процес радянізації, який тривав до червня 1941 року, тобто до початку нападу Німеччини на Радянський Союз

Виходячи з вище означеного, **мета даної роботи** полягає у тому, щоб комплексно дослідити політику сталінського керівництва на західноукраїнських землях у 1939-1941 роках.

Хронологічні рамки роботи обумовлені метою дослідження. Нижня межа пов'язана із 23 серпня 1939 року, коли було підписано таємний радянсько-німецький протокол про розподіл впливу в Європі і територія Польщі була поділена між двома тоталітарними державами. Верхня межа пов'язана із 22 червня 1941 року, коли нацистська Німеччина розпочала війну з СРСР, що зупинило процес радянізації на західноукраїнських землях.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **дослідницькі завдання**:

- з'ясувати особливості вирішення українського питання у міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни;

- висвітлити події радянсько-польської війни та механізм приєднання до складу СРСР нових територій;
- дослідити основні напрямки радянзації західноукраїнського регіону у 1939-1941 роках;
- проаналізувати історіографію та джерельну базу дослідження.

Об'єктом дослідження є економічне, суспільно-політичне та культурно-освітнє становище західноукраїнських земель в умовах радянзації регіону.

Предметом дослідження виступає політика більшовицької влади на захоплених східних польських територіях у 1939-1941 роках.

Наукова новизна дипломної роботи полягає у тому, що в ній вперше досліджується політика більшовицької влади на західноукраїнських землях після їх захоплення Радянським Союзом у 1939-1941 роках.

Методологічна основа роботи. Нами застосовано принцип історизму, який вимагає розглянути всі процеси і явища в їх розвитку та у зв'язку з конкретними обставинами, що їм передували.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріалами можуть бути використані при викладанні шкільних курсів у загальноосвітніх школах, історичних гуртках та на факультативах.

Апробація результатів дослідження здійснена на:

1. VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» 25-26 березня 2021 року: *Бойченко В. Радянська західноукраїнських земель 1939-1941 рр.*
2. IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історико-філософські дослідження молодих вчених», 22-23 квітня 2021 року: *Бойченко В. Репресії більшовицького режиму на території Західної України у 1939-1941 рр.*

Магістерська робота **складається** зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Робота побудована за хронологічно-проблемним принципом.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Джерельна база дослідження була сформована за допомогою вже введених до наукового обігу джерел, що були опубліковані у різних виданнях. Це тексти міждержавних угод між СРСР та Німеччиною, які були підписані напередодні Другої світової війни, Постанови Верховних Рад СРСР та УРСР стосовно входження західноукраїнських земель до складу Радянського Союзу, звіти політ.органів Червоної армії, які були складені під час бойових дій з польськими військами на західноукраїнських землях, накази керівництва НКВС про організацію оперативних груп на захоплених східних польських територіях, текст Декларації Народних Зборів Західної України від 27 жовтня 1939 року про возз'єднання Західної України з УРСР, директиви наркомату освіти СРСР щодо формування освітньої політики на нових територіях, Директива КПУ про обов'язкове вивчення російської мови у всіх школах Західної України, мемуари Микити Сергійовича Хрущова.

Зокрема в роботі В.С. Ідзьо «Українська повстанська армія згідно зі свідченнями німецьких та радянських архівів» [5] вміщені накази керівництва НКВС про організацію оперативних груп, які повинні були діяти на захопленій Червоною армією території Західної України.

При написанні роботи також використано видання «Культурне будівництво в УРСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917-1959. Збірник документів Т.1.» [1]. У ньому розміщені документи, які висвітлюють рішення Політбюро ЦК КПУ щодо обов'язкового вивчення російської мови в освітніх закладах західноукраїнського регіону після входження його до складу УРСР.

Нами також використаний збірник «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1. 1939-1953 роки» [17]. Документи цього видання дають змогу детально проаналізувати заходи Народного комісаріату освіти УРСР стосовно реорганізації системи освіти в школах та ВНЗ Західної України.

Не залишилася поза увагою автора фундаментальне видання «Національні відносини в Україні у 20 столітті. Збірник документів і матеріалів» [24]. У цій книзі вміщена прийнята 27 жовтня 1939 року Декларація Народних Зборів Західної України про возз'єднання Західної України з Української Радянською Соціалістичною Республікою.

При написанні роботи також використаний звіт «По работе Полит.управления Красной Армии из доклада ПУ Красной Армии в ЦК ВКП (б) от 23-го мая 1940 года», який було опубліковано у суспільно-політичному часописі «Известия ЦК КПСС» [25]. Зміст цього документу дає змогу проаналізувати етнічні чистки в політ.органах РСЧА напередодні війни з Польщею, коли на підставі директиви Наркома оборони СРСР від 21 червня 1938 року з армії було звільнено 863 політ.працівника потенційно ворожих національностей: поляків, німців, латишів, литовців, естонців, китайців.

При опрацюванні теми автор роботи також використав Постанови Верховних Рад СРСР та УРСР, які законодавчо закріпили входження Західноукраїнських земель до складу СРСР та УРСР. Дані постанови були опубліковані у виданні «Сборник законов и указов Президиума Верховного Совета СССР 1938 - июнь 1944 год.» [31].

Не лишився поза увагою автора роботи текст таємного Додаткового протоколу, який був підписаний СРСР та Німеччиною 23 серпня 1939 року, та в якому йдеться про розподіл сфер впливу в Європі. Цей документ отримав назву «Пакт Молотова-Ріббентропа» і був опублікований на сторінках російського історичного журналу «Вопросы истории» під рубрикою «секретные документы из особых папок» [32].

Автором роботи також використано текст Німецько-радянського договору від 28 вересня 1939 року «Про дружбу та кордон», який був опублікований у виданні «Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник» [41].

При написанні роботи була використана мемуарна література. Мова йде про мемуари Микити Сергійовича Хрущова, які були опубліковані на сторінках російського історичного журналу «Вопросы истории».

Стан наукової розробки теми. Вивченням різних аспектів встановлення більшовицької влади на західноукраїнських землях 1939-1941 років займалися В. Боєчко, М.М. Вегеш, С.В. Віднянський, М.Л. Головка, Ж.Б. Дюрозель, І. Іллюшин, М.В. Коваль, В.Р. Ковалюк, В.І. Кучер, М.Р. Литвин, М. Мельтюхов, С.С. Монтефіоре, В. Парасандова, О.В. Потельчак, О.С. Рубльов, Л. Рябошапко, М.І. Семіряга, В. Сергійчук, С.З. Случ, А. Трубайчук, Ю. Шаповал, А.А. Шевяков, Б.О. Ярош.

Зокрема, українські історики В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук у сумісній праці «Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан» [1] вивчили питання про встановлення кордонів України, у тому числі після Радянсько-польської війни 1939 року, коли до УРСР були приєднані західноукраїнські землі, що раніше належали Польській державі.

М.М. Вегеш та С.В. Віднянський у сумісній праці «Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939 рр.)» [2] дослідили роль українського питання у міждержавних відносинах європейських країн напередодні Другої світової війни.

М.Л. Головка у своїй монографії «Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни» [3] дослідив особливості функціонування суспільно-політичних організацій та рухів на Західноукраїнських землях у період Другої світової війни.

Французький історик Ж.Б. Дюрозель у своїй фундаментальній праці «Історія дипломатії від 1919 року до наших днів» [4] висвітлив питання належності етнічних українських територій до різних країн Європи: Польщі, Чехословаччини, Румунії у міжвоєнний період.

І. Іллюшин у статті «Діяльність оперативно-чекістських груп НКВС в західних областях України (вересень-жовтень 1939 рік)» [6] вивчив діяльність

оперативних груп НКВС УРСР, що займалися репресіями та терором на захоплених землях Західної України.

Дослідник М.В. Коваль у своїй монографії «Україна у Другій світовій і Великій вітчизняних війнах (1939-1945 рр.)» [12] висвітлив становище населення Західної України в умовах радянізації регіону.

В.Р. Ковалюк у статті «Культурологічні та духовні аспекти «радянізації» Західної України (вересень 1939 – червень 1941)» [13] дослідив політику радянських органів влади на західноукраїнських землях у галузі культури.

В.Г. Количев у своїй статті «ЦК ВКП (б) 1938 – 1941 роках» [14] висвітлив діяльність Центрального республіканського органу Комуністичної партії України напередодні Великої Вітчизняної війни.

Відомий український історик В.І. Кучер разом із П.М. Чернегою стали авторами посібника «Україна у Другій світовій війні (1939-45 рр.)» [18]. У цьому виданні автори дали глибокий аналіз ситуації у західноукраїнському регіоні після вступу туди Червоної армії.

М.Р. Литвин, О.І. Луцький, К.С. Науменко стали авторами сумісної роботи «1939. Західні землі України» [20]. У цій праці вони зробили комплексний аналіз політики сталінського керівництва на західноукраїнських землях у перші тижні після зайняття їх Червоною армією.

Російський історик М. Мельтюхов у своїй монографії «Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу. 1939 – 1941: (Документы. Факты. Суждения)» висвітлив дипломатичну боротьбу, яку вело сталінське керівництво з українського питання на міжнародній арені напередодні Другої світової війни.

Англійський дослідник С.С. Монтефіоре у своїй праці «Сталин: двор красного монарха» [23] привів факти особистого відношення Й. Сталіна до культурних цінностей що захопила Червона армія на східних польських землях.

Російський історик В. Парасандова у статті «Депортация населения Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939-41 гг.» [26] дослідила особливості репресивної політики сталінського режиму на західноукраїнських землях.

Дослідник О.В. Потильчак у статті «Польські вояки в советських таборах для військовополонених (До підсумків історичного вивчення «Катинської справи»)» [27] змалював становище польських військовослужбовців у сталінських таборах.

О.С. Рубльов та А.М. Черченко у сумісній праці «Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції» [29] висвітлили становище інтелігенції західноукраїнського регіону після вступу на цю територію Червоної Армії.

Л. Рябошапко в монографії «Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000 рр.)» [30] вивчив питання про становище освітніх закладів національних меншин на західноукраїнських землях до захоплення їх Червоною армією.

Російський історик М.І. Семіряга у статті «Советский Союз и предвоенный политический кризис» [33] висвітлив мотиви, якими керувалася правляча верхівка радянської держави на чолі з Й. Сталіним, встановлюючи «дружні та партнерські» стосунки з нацистською Німеччиною.

В. Сергійчук у своїх роботах [34-35] загально проаналізував політику сталінського керівництва по відношенню до польської національної меншини у перші роки Другої світової війни.

С.З. Случ у статті «Германо-советские отношения в 1918 – 1941 годах. Мотивы и последствия внешнеполитических решений» [36] детально опрацював проблему становлення відносин між СРСР та Німеччиною між двома світовими війнами.

Міжнародне становище західноукраїнських земель напередодні та в роки Другої світової війни висвітлені у роботах А. Трубайчука [38-40].

Особливості радянзації західноукраїнських земель детально досліджені у фундаментальних працях відомого українського історика Ю. Шаповала [42-47].

Російський історик А.А. Шевляков у статті «Советско-германские отношения в 1939-41 годах» [49] дослідив особливості відносин між Москвою та Берліном на початку Другої світової війни.

Репресії сталінського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях проаналізовані в монографії Б.О. Яроша «Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30-ті – 50-ті роки ХХ ст.» [50].

Таким чином наявність достатньої кількості джерел та історичної літератури дає змогу приступити до безпосереднього опрацювання обраної теми дослідницької роботи.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У МІЖЄВРОПЕЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна та її наслідки мали величезний вплив на геополітичне облаштування європейського континенту. Було започатковано розпад багатонаціональних імперій. На їхніх територіях виникали нові державні утворення на основі принципу права націй на самовизначення. Однак, на практиці, він не завжди враховувався державами-переможницями, які переслідували свої інтереси. Вони фактично і визначали кордони всіх держав на Паризькій мирній конференції. Найбільшого ущемлення зазнала українська нація, яка за різних обставин не змогла домогтися об'єднання розпорошених українських земель і утворення власної держави [2, с.10].

Рішенням Верховної Ради Антанти українські землі знову були довільно поділені між сусідніми державами. До Польщі відійшли Галичина, Лемківщина, Холмщина, Підляшшя та Волинь. Територія Північної Буковини та південна частина Бессарабії входили до складу Румунії. Підкарпатську Русь (Закарпаття), яка до цього входила до складу Угорщини, учасники Паризької конференції включили до складу Чехословацької республіки. Найбільша частина української території увійшла до складу Радянського Союзу. Українська РСР була однією з найбільших Союзних республік. Населення Західноукраїнських територій впродовж міжвоєнного періоду вело боротьбу за право мати власну державу, за об'єднання всіх західноукраїнських земель. Необхідно наголосити на тому, що українське питання набуло чималого значення у міждержавних відносинах тих країн, які володіли українськими територіями, а також низки інших держав, що бажали розширити свої кордони за рахунок українських земель. Окрім цього Україна, як важливий геополітичний фактор в Східній Європі, мала значне місце у відносинах між двома провідними державами Європи - СРСР і Німеччиною. Керівництво СРСР переймалося тим, що на Західній Україні не стихали заклики народу до возз'єднання українських земель в складі однієї, бажано незалежної держави.

Це значно впливало на саму суть авторитарної системи, виплеканої Сталіним, та загрожувало значними неприємностями для Радянського Союзу.

Що стосується Рейху, то Німеччина, очолювана нацистами, у своїх планах бачила Україну як джерело створення «Великої Німеччини». У нацистських політичних планах та теоретичних напрацюваннях території України мали існувати виключно як «життєва площа» для Рейху. [37, с.18].

Прийшовши до влади, Гітлер пріоритетним напрямом своєї зовнішньої політики проголосив боротьбу з СРСР. Фюрер оголошував прагнення до розділення Радянського союзу, що не могло не зацікавити українських політиків в еміграції. На їхню думку саме сталінський тоталітарний режим був найголовнішою перепорою для створення соборної та незалежної Української держави.

Спекуюючи на проблемах створених версальським домовленостями, незавершеністю процесу возз'єднання українських земель в єдиній державі, їхнього включення до сусідніх країн, Гітлер та його оточення планували використати українське питання як важливий фактор у відносинах із СРСР, Польщею, Чехословаччиною та Румунією. На нараді керівних діячів Нацистської партії у другій половині березня 1933 року обговорювалася політика стосовно українського питання. Було прийнято рішення розгорнути антирадянську пропаганду, залучивши до цієї справи представників українських політичних емігрантських кіл. Про актуальність використання на той час українського питання у своїй зовнішньополітичній діяльності свідчать висловлювання, зроблені Гітлера у виступі першого квітня 1933 року. Він зазначав, що не може спокійно спостерігати за поневоленням більшовиками великого російського і шляхетного українського народів та народів Кавказу. Тому необхідно переглянути Рапальські домовленості, докласти всіх зусиль щоб знищити комунізм та надати допомогу визвольним змаганням українців. На його думку тільки крах більшовизму та виникнення нової сильної Української держави могли встановити рівновагу міжнародних сил у Європі та спокій у всьому світі. [36, с.24].

У цей період Гітлер почав використовувати українське питання як об'єкт торгів з Польщею, пропонуючи польському уряду приєднати до Польщі західноукраїнські землі. За собою він залишив право на економічні переваги, тобто експлуатацію українських природних ресурсів і людей.

Заграючи з поляками шляхом поступок їм українськими територіями Фюрер абсолютно нічим не ризикував, бо у його планах Річ Посполита мала бути дуже скоро знищена як держава. На думку Гітлера, перетягнення поляків на свою сторону роздмухувало антибільшовицькі настрої серед польських політиків, які опасалися руху більшовиків на Захід. Окрім цього, ще одним приводом до загравання з Польщею була Польсько-чехословацька напруженість, що виникла після включення Чехословаччини Тешинської області, населеної переважно поляками [4, с.13].

У травні 1933 року для зондування позиції Польщі на розмову з Гітлером було запрошено польського посланника у Берліні А. Висоцького. Обидві сторони погодилися, що існують сприятливі перспективи взаємовідносинах між країнами. Разом з тим і Гітлер висловлював побоювання з приводу загрози для Європи і насамперед Польщі з боку Радянського Союзу. Польща, на його думку, мала відіграти історичну роль у стримуванні цієї загрози [19, с.21].

Зближення Варшави з Берліном диктувалося сподіваннями польського уряду на допомогу Німеччини у реалізації давньої мрії польських політиків про відновлення своєї держави у кордонах кордонів 1772 року, за рахунок сусідніх, передусім українських, земель. Основу такої політики становила так звана прометеїстська доктрина. Згідно з нею, внаслідок конфлікту з заходом багатонаціональний СРСР мав розпастися на окремі національні утворення. Самостійним, але національно і політично не зрілим народам, зокрема й українському, буде необхідна допомога у формуванні власних держав. Цю роль мала б перебрати на себе Польща. Передбачалося, що ці держави утворять єдину федерацію на чолі з Польщею. До Федерації мала увійти і Україна. Таким чином, мала утворитися «Велика Польська держава» в межах від Балтійського до Чорного моря. Керівник Польської держави Ю. Пілсудський з

цього приводу заявив навесні 1933 року, що погляд поляків протягом століть звернений на схід, насамперед у бік чорноморського узбережжя [12, с.22].

Незважаючи на певні труднощі, що існували у взаєминах між Берліном і Варшавою, причиною яких було питання німецької меншини Польщі, міста Данциг і Польського коридору - на пропозицію Гітлера в листопаді 1933 року почалися переговори між урядами обох країн. Польський посол у Берліні Ю. Ліпський повідомляв у Варшаву що під час зустрічі з Гітлером останній наголосив на відповідальній ролі, що відіграє Польща на сході Європи.

Аби розвивати антибільшовицькі погляди польських політиків та відвернути Польщу від Франції, й таким чином підірвати систему, закладену Версальськими домовленостями, Фюрер у 1934 році виступив з ідеєю підписання польсько-німецького договору, що й було зроблено 26 січня 1934 року. В пакті заявлялося, що обидва уряди хочуть започаткувати новий етап у їхній політичних стосунках. Ці відносини будуть цілком мирні і спиратимуться на принципи Пакту Бріана-Келлога. Обидва уряди будуть консультуватися з приводу їхніх взаємин і ніколи не вдаватимуться до сили, щоб урегулювати їхні суперечки [4, с.146].

На шляху до здійснення своїх експансіоністських цілей Німеччина планувала загарбати низку європейських країн, серед яких важливе місце посідала Чехословацька республіка. У контексті цих подій на порядок денний постало питання про долю Підкарпатської Русі. Саме цей клаптик української землі став предметом торгу між Німеччиною і Польщею, СРСР та Угорщиною. «Чехословацька криза» загострила до крайності відносини між державами, що мали спільні кордони з Підкарпатської Руссю. У серпні в 1938 року угорський регент М. Горті здійснив поїздку до Німеччини. У розмові з Гітлером він намагався заручитися його підтримкою у питанні про ревізію Версальських угод і повернення Угорщині Словаччини і Закарпатської України. М. Горті натякнули, що допомога Угорщині у розв'язанні її територіальних проблем буде надана Німеччиною лише тоді, коли її політика відповідатиме намірам і планом Рейху [19, с.24].

Домагаючись відірвання від Чехословаччини Судентської області Гітлер добився скликання 28-30 вересня 1938 року у Мюнхені конфедерації. У ній взяли участь Рейхканцлер Німеччини Гітлер, французький прем'єр-міністр Даладье, керівник фашистської Італії Муссоліні та англійський прем'єр-міністр Чемберлен. Чехословацька делегація у переговорах участь не приймала. Відповідно до рішень конфедерації першого жовтня 1938 року німецькі війська окупували Судети. Мюнхенська змова започаткувала розчленування Чехословаччини. У подальших планах Гітлер передбачав остаточне знищення цієї держави. Разом з тим, територіальні вимоги до Чехословацької республіки висували Польща, Румунія та Угорщина.

У контексті цих територіальних претензій дедалі гостріше ставало питання про долю Закарпаття, народ якого вів боротьбу за отримання автономії, передбаченої міжнародними угодами і Конституцією Чехословаччини. Розігруючи «Закарпатську карту» Гітлер підтримував відцентрові сили що діяли в Чехословаччині. Однак лідер нацистської Німеччини спочатку відхилив вимогу Угорщини про негайне захоплення Підкарпатської Русі. Берлін підтримав автономію Словаччини, яка була проголошена 6 жовтня 1938 року. За прикладом словаків, закарпатські автономісти українофільського й русофільського напрямів дійшовши угоди, 8 жовтня 1938 року також проголосили автономію Підкарпатської Русі. Розуміючи, що країна перебуває на грані розвалу, уряд Чехословаччини вирішив врятувати її, проголосивши 10 жовтня 1938 року федерацію у складі Чехії, Словаччини і Підкарпатської Русі, автономію якої чехословацький уряд визнав 11 жовтня 1938 року. Підкарпатська Русь, яка рішенням автономного уряду 3 грудня 1938 року почала називатися Карпатською Україною, виборола право здійснювати власну внутрішню і зовнішню політику, а населення цього краю дістало можливість формувати власну Українську державу [19, с.24].

Уряд нацистської Німеччини, у цій ситуації, намагався отримати для Рейху найбільші вигоди. Стосовно Угорщини, він хотів повернути її до Антигітлерівської пакту, в обмін на приєднання до неї Карпатської України.

Польський уряд був стурбований тим, що події в Карпатській Україні викликали посилення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Ця боротьба підтримувалася українськими депутатами у польському сеймі і сенаті. Вони вимагали за прикладом Карпатської України проголосити автономію для Східної Галичини. У таких умовах польський уряд схилився до переговорів з Берліном, сподіваючись спільного кордону з Угорщиною, у такий спосіб вирішити питання Карпатської України на її користь [19, с.25].

На переговорах між міністром закордонних справ Німеччини Ріббентропом й послом Польщі Ю. Ліпським, що мали місце у жовтні 1938 року, обговорювалося, між іншим, українське питання. Польська сторона доводила, що Карпатська Україна має для неї важливе значення, тому надання їй автономії зумовить на сусідніх з нею західноукраїнських землях, які входять до складу Польської держави, посилення національно-визвольної боротьби, а це унеможливило б проведення тут польської політики. Крім того, польський уряд був стурбований тим, що українське питання могло бути використане Берліном проти Польщі, на зразок «Судетського варіанта», якщо для розчленування України буде використане прагнення українських націоналістів до незалежності. У відповідь Й. Ріббентроп дав зрозуміти польському послу Ю. Ліпському, що бажання Польщі об'єднати Карпатську Русь з Угорщиною, і в такий засіб утворити спільний польсько-угорський кордон, може бути задоволеним лише за умови вирішення питання про повернення Німеччині Данцига та будівництва в Польському коридорі автостради й залізниці, приєднання Польщі до Антикомінтернівського пакту. Але польський уряд на такі умови не погодився. [19, с.26].

Слід відзначити, що нацистська Німеччина не збиралася підтримувати Карпатську Україну, розігруючи «Закарпатську карту» у відносинах з Польщею, Угорщиною, СРСР та іншими країнами. Берлін, за підтримки Італії, хоч і не визнав домагань Польщі й Угорщини на спільний польсько-угорський кордон, все ж вирішив частково задовольнити територіальні вимоги Угорщини за рахунок Карпатської України. 2 листопада 1938 року у Відні відбулося

засідання німецько-італійського арбітражного суду. У Відень були запрошені делегації Угорщини і Чехословаччини. За рішенням Віденського арбітражного суду від Карпатської України на користь Угорщини було «відрізано» південну територію з містами Ужгород, Мукачево, Берегове, десятками сіл і містечок з населенням 180 тисяч чоловік, що становило 1856 квадратних кілометрів площі [19, с.26].

У цей час сталінське керівництво уважно вивчало міжнародні події, намагаючись спрогнозувати подальші дії нацистської Німеччини, з'ясувати позиції урядів Польщі, Англії та Франції. Врешті, у Москві дійшли висновку, що спекуляція Гітлером та його оточенням українським питанням велася, щоб увести в оману уряди західних держав, які в його планах стояли першими до реалізації ідей «Великої Німеччини». Правлячі кола цих держав, насамперед Англії та Франції, не надавали значення тому факту, що на шляху на Схід, зокрема на Україну, перед вермахтом знаходилися їхня союзниця Польща, яку, як виявилося згодом, вони не збиралися захищати. Перспектива війни з Польщею та західними державами змусила Гітлера шукати тимчасового замирення з СРСР. Тому з початком 1939 року українська тема повністю зникла з обігу нацистської Німеччини.

Слід зазначити, що зближення між Німеччиною і СРСР відбувалося повільно та з великими труднощами. Цьому процесу перешкоджало те, що навесні, а особливо влітку, 1939 року у міжнародній обстановці відбувалися серйозні зміни. Ліквідація нацистами Чехословаччини як незалежної держави переконала уряди Англії і Франції в неспроможності політики «умиротворення» зростаючої агресивності Німеччини, що створювало суттєву загрозу їхнім інтересам в Європі. Об'єктивно наростали протиріччя між Німеччиною з одного боку і Англією та Францією з другого. Як показали подальші події, новий Мюнхен був уже неможливий. Усвідомлення цих реалій призвело до того, що в березні 1939 року англійський уряд пішов на надання гарантій незалежності Польщі, Греції, Румунії, Пакт про взаємодопомогу укладено з Туреччиною. Пізніше такі гарантії були надані Францією.

Незабаром Англія та Франція розпочали процес військово-політичного зближення з Радянським Союзом. Переговори, що розпочалися у квітні 1939 року між СРСР та Англією й Францією, не дали позитивних результатів. Кожна із сторін діяла у власних інтересах, не піклуючись про колективні дії, спрямовані проти нацистської Німеччини. Ці переговори всіма їхніми учасниками використовувалися для прикриття таємних домовленостей з Гітлером, намаганням відвести від себе можливо агресію. Таким чином, переговори не мали перспектив і зайшли в глухий кут [18, с.49].

Під час трьохсторонніх англо-франко-радянських переговорів активізувалися таємні контакти між Берліном і Москвою. З ініціативи радянських дипломатів нацистському керівництву було запропоновано перейти від політичних, до узгоджувальних дій у зовнішньополітичних питаннях. За наказом Сталіна радянський посол у Берліні О. Мерекалов 17 квітня 1939 року заявив секретареві німецького Міністерства закордонних справ про те, що Радянський Союз бажає встановити з Німеччиною нормальні відносини, а ідеологічні розходження не повинні стояти на перешкоді їхнім поліпшенням. [19, с.29]. Такі зміни у зовнішньополітичних пріоритетах Москви пояснив російський дослідник М.І. Семиряга наступним чином: «Важливий гуманістичний принцип пріоритетності у міжнародних відносинах загальнолюдських інтересів над класовими Сталін повністю ігнорував. Та й як він міг поважати цей принцип, якщо в 1937 році висунув концепцію про загострення класової боротьби в Радянському суспільстві, а в міжнародних справах не враховував класової і політичної розпорядності сил, що діяли на світовій арені. Сталін та його оточення, насамперед Молотов, дотримувалися свого суб'єктивного та дилетантського підходу до Радянської зовнішньополітичної стратегії, закладеної В.І. Леніним та успішно проведеною Наркомаами закордонних справ Г.В. Чичеріним, а потім Литвиновим. Штучно створений Сталіним у сфері зовнішньої політики дух конфронтації (якому спробував протидіяти Литвинов) пронизував дії радянського керівництва, що заважало йому тверезо оцінювати інтереси СРСР і реально визначити, де

вороги, а де сили, які можуть стати його союзниками. Цьому перешкоджав передусім франко-англійський синдром Сталіна. Сталінський режим, у політичному та моральному плані, був більше підготовлений до змови з Гітлером» [33, с.51].

Слід відзначити, що керівництво Німеччини теж почало робити свої кроки назустріч Москві. Про ці кроки пише російський історик С.З. Случ: «...Вже 5 травня редакції всіх періодичних видань Рейху отримали загальні вказівки: «негайно припинити полеміку проти Радянського Союзу та більшовизму... і до нових вказівок не дозволяти собі різких висловлювань на адресу Радянського Союзу» останнє могло означати лише одне: шеф імперської преси О. Дітріх отримав розпорядження особисто від Гітлера, який нарешті виявив інтерес до змін у Радянській зовнішній політиці» [35, с.109].

20 травня 1939 року Нарком закордонних справ В. Молотов прийняв німецького посла в Москві В. Шуленбурга. На зустрічі було піднято питання про необхідність вжиття відповідних заходів з метою створення політичної основи для поліпшення відносин між обома країнами. У Берліні сприйняли пропозицію Молотова як багато обіцяючий крок, але вирішили зачекати доки Москва не заговорить відвертіше. Гітлер остерігався, чи не використає Сталін готовність Німеччини до поліпшення відносин з метою виторгувати поступки для себе в переговорах з Англією і Францією [19, с.29].

Гітлер прагнув будь-що зірвати спроби Радянського Союзу укласти договір з Англією і Францією, але наближення призначеного Гітлером моменту нападу на Польщу примусило Берлін активізувати дипломатичні переговори з Москвою. 2 серпня 1939 року Міністр закордонних справ Німеччини Ріббентроп запевнив радянського уповноваженого представника Г. Астахова, що не існує протиріч між Німеччиною та СРСР протягом усього простору від Балтики до Москви, тому існують реальні можливості домовитись з будь-яких питань. У наступні дні були зроблені вирішальні кроки до поділу сфер впливу в Європі між Німеччиною та СРСР.

Вирішальний крок на пропозицію Берліна Кремль зробив 12 серпня 1939 року, давши згоду на переговори, які мали проходити в Москві. 15 серпня 1939 року німецький посол у Москві В. Шуленбург за дорученням Ріббентропа передав Молотову послання, в якому обґрунтовувалась необхідність мирного співіснування та співробітництва обох країн. У посланні Ріббентроп визнавав, що раніше відносини двох держав через ідеологічні причини були ворожими. Справжніми ж винуватцями такого становища були капіталістичні західні демократії, які є непримиренними ворогами як Німеччини так і СРСР. Саме вони намагаються підштовхнути Радянський Союз у війну проти Німеччини. Але ж між обома країнами, на думку Ріббентропа, не існувало будь-яких протиріч, а тим більше агресивних намірів Німеччини щодо СРСР. Імперський уряд вважав, що між Балтійським і Чорним морями немає жодної проблеми, яка не могла бути розв'язана за погодженням обох сторін в їхніх інтересах. Політичне співробітництво між Німеччиною та СРСР принесе їм вигоду, зокрема в галузі економіки [19, с.30].

Нарком зовнішніх справ СРСР В. Молотов з глибокою зацікавленістю сприйняв цю інформацію і наголосив у своєму виступі, що ця інформація надзвичайно важлива й радянський уряд тепло вітає німецькі наміри та пропозиції поліпшити свої відносини з СРСР.

Звертає увагу на себе той факт, що німецьке керівництво досить швидко відреагувало на економічні потреби Москви. У цьому зв'язку дослідник О.О. Шевяков звернув увагу на наступні обставини: «19 серпня 1939 року Берлін погодився на радянських умовах надати 200 млн. в кредит на 5 років при 4,5 відсотків річних, з правом замовлень під нього протягом 2 років (перший рік на 120 млн. марок, в другий на 80 млн. марок). Виплату боргу Радянська сторона мала розпочати лише 1945 року» [40, с.164].

Після розмови з Молотовим Шуленбург повідомив своє зовнішньополітичне відомство про реакцію на послання та пропозицію Кремля. Наступного дня він знову відвідав Молотова, заявивши, що «Німеччина готова укласти з СРСР пакт про ненапад» [19, с.30]. 19 серпня 1939 року Шуленбург

наполягав на прискоренні підписання договору, тому що існувала реальна загроза війни між Німеччиною та Польщею, пояснюючи що Гітлер хоче бути впевненим, що СРСР не виступить проти Німеччини. Часу на підготовку до війни з Польщею у нього не залишилося. Однак Сталін зволікав з підписанням договору. За його наказом Молотов відхилив проект договору, який передав Шуленбург. Натомість він запропонував Шуленбургу радянський проект договору. Під вечір того ж дня Молотов, прийнявши Шуленберга, знову повідомив йому, що Ріббентроп може прибути до Москви 26-27 серпня 1939 року. Ці терміни абсолютно не влаштовували Гітлера, бо під загрозу зриву було поставлено крайній термін нападу на Польщу - 1 вересня 1939 року. Головне, що Гітлеру будь-що потрібно було мати нейтралітет з СРСР.

У свою чергу Сталін, виступаючи на засіданні Політбюро ЦК КПРС за участю провідних діячів Комінтерну 19 серпня 1939 року: «Ми повинні прийняти німецьку пропозицію і ввічливо надіслати назад англо-французьку місію. Першою перевагою, яку ми матимемо, буде знищення Польщі до самих підступів до Варшави, включаючи українську Галичину. Німеччина надає нам повну свободу дій у прибалтійських країнах і не заперечує з приводу повернення Бессарабії СРСР. Вона готова поступитись, як зоною впливу, Румунією, Болгарією і Угорщиною... залишається відкритим питання з Югославією» [18, с.45]. Таким чином він погоджувався з німецької пропозицією.

Не дочекавшись відповіді з Москви, Гітлер 20 серпня 1939 року звернувся до Сталіна з особистим посланням. Він погоджувався з усіма вимогами Сталіна та просив його прийняти Ріббентропа не пізніше 23 серпня 1939 року. Саме в цей день Ріббентроп, за згодою Сталіна прибув до Москви. О 15:30 у Кремлі розпочалися переговори між Ріббентропом, Сталіним і Молотовим. Пізно вночі було підписано пакт про ненапад що дістав назву «пакт Молотова-Ріббентропа». Укладався він на 10 років з автоматичним продовженням на 5 років, якщо жодна із сторін його завчасно не денонсує. СРСР та Німеччина зобов'язалися утримуватися від будь-якого насильства у

відносинах між собою, зобов'язалися не підтримувати треті держави, які виявлять намір напасти на якусь із договірних сторін. Договором передбачалися консультації обох країн з питань, що становитимуть взаємний інтерес. Заборонялася участь у будь-яких комбінаціях держав проти якоїсь із договірних сторін. Усі суперечки та конфлікти мали розв'язувати виключно мирним шляхом. [19, с.31].

Важливою складовою Радянсько-німецького пакту був таємний протокол. Він передбачав розмежування сфер впливу сторін у Східній Європі: Радянська сфера впливу охоплювала Естонію, Латвію, Фінляндію, Бессарабію, Східну частину Польщі (Варшавське і Люблінське воєводство) західнобілоруські землі, західноукраїнські землі, німецьку частину Литви. Лінія розмежування мала проходити по лінії річок Нарев, Вісла, Сян. Пакт і протокол підписали Молотов і Ріббентроп. [32, с.6]. Лінія розмежування була позначена на карті. На фактурі карти поставили свої підписи Ріббентроп і Сталін, перший на захід другий на схід від лінії. [1, с.80-81].

Пакт про ненапад з його таємним протоколом став важливою ланкою у здійсненні курсу на зближення Радянського Союзу та Німеччини. Радянська політика набула антипольського спрямування, що в подальшому приведе до окупації Польщі Червоною армією та вермахтом.

Підсумовуючи вищенаведені факти можна зробити наступні висновки. Доля західноукраїнських земель визначилася після закінчення Першої світової війни рішенням держав-переможниць на Паризькій мирній конференції. Відповідно до цих рішень західноукраїнські землі були поділені сусідніми державами. Територія Північної Буковини та південної частини Бессарабії стали частиною земель Румунської держави. Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини, а землі Галичини, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя, Волині відійшли під юрисдикцію Польщі. У зв'язку з цими обставинами українське питання набуло чималого значення у міждержавних відносинах тих країн, які володіли українськими територіями, а також низки інших держав, що бажали розширити свої кордони за рахунок етнічних українських територій.

Крім того, Україна, як важливий геополітичний чинник Східної Європи, була важливим фактором у відносинах між найбільшими державами європейського континенту - Радянським Союзом та Німеччиною. Обидві держави та їх лідери Гітлер та Сталін мали великі та амбіційні плани стосовно долі цих земель. У цей період Гітлер почав використовувати українське питання як об'єкт торгівлі з Польщею, пропонуючи польському уряду приєднати до Польщі також і східноукраїнські землі, які були складовою частиною СРСР.

У цей час сталінське керівництво уважно вивчало міжнародні події, намагаючись спрогнозувати подальші дії нацистської Німеччини, з'ясувати позиції урядів Польщі, Англії та Франції. Врешті у Москві дійшли висновку, що спекуляція Гітлером та його оточенням українським питанням велася, щоб увести в оману уряди західних держав, які в його планах стояли першими до реалізації ідей відбудови «Великої Німеччини».

У свою чергу уряди Англії та Франції не надавали значення тому факту, що на шляху на схід, зокрема на Україну, знаходилася їхня союзниця Польща, яку, як виявилось згодом, вони не збиралася захищати. Перспектива війни з Польщею та західними державами змусила Гітлера шукати тимчасового замирення з Радянським Союзом. Тому з початком 1939 року українська тема повністю зникла з обігу нацистської Німеччини. У той час Гітлер та його оточення вже прийняли рішення про терміни нападу на Польщу та розгорнули боротьбу за нейтралізацію СРСР шляхом заключення пакту про ненапад. Такий пакт було підписано 23 серпня 1939 року міністром іноземних справ Німеччини Ріббентропом та Наркомом іноземних справ СРСР Молотовим.

Важливою складовою радянсько-німецького пакту був таємний протокол. Він передбачав розмежування сфер впливу сторін у Східній Європі: Радянська сфера впливу охоплювала Естонію, Латвію, Фінляндію, Бессарабію, Східну частину Польщі (Варшавське і Люблінське воєводство), західнобілоруські землі, західноукраїнські землі, німецьку частину Литви. Лінія розмежування мала проходити по лінії річок Нарев, Вісла, Сян.

Пакт про ненапад з його таємним протоколом став важливою ланкою у здійсненні курсу на зближення СРСР та Німеччини. Радянська політика набула антипольського спрямування, що в подальшому привело до окупації Польщі Червоною армією і вермахтом.

РОЗДІЛ 3. РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА ТА ПРИЄДНАННЯ ДО СКЛАДУ СРСР НОВИХ ТЕРИТОРІЙ

Напад СРСР на Польщу й розв'язана через це Радянсько-польська війна було прямими наслідками таємних переговорів між СРСР і нацистською Німеччиною від 23 серпня 1939 року. Підготовка Радянського Союзу до війни з Польщею проводилася у формі прихованої військової мобілізації. Вже 3 вересня 1939 року Політбюро ЦК ВКП (б) видало наказ щодо пролонгації терміну строкової служби червоноармійців і молодших командирів, які підлягають демобілізації, на місяць, через що в Червоній армії було затримано понад 310 тис. чоловік. З 7 вересня 1939 року під виглядом навчальних зборів розпочався призов 2,6 мільйонів військовослужбовців запасу 7 військових округів, у тому числі двох, які розташовувалися на території УРСР – Київського особливого військового округу та Харківського військового округу. [27, с.11]. За 10 днів було створено 98 стрілецьких, 14 кавалерійських дивізій, 27 танкових бригад, 24 арт.полки резерву Головного командування. З цієї загальної кількості 47 стрілецьких, 13 кавалерійських дивізій, 17 танкових бригад і 9 арт.полків згодом увійшли до складу Білоруського та Українського фронтів, управління яких було утворено й розгорнуто 11 вересня 1939 року на базі КОВО і БОВО, які нараховували у своєму складі 600 тисяч чоловік. [19, с.36]. Сигнал до переростання навчальних зборів у воєнну кампанію проти Польщі було дано директивою Наркома оборони СРСР маршала К. Ворошилова № 16634 від 14 вересня 1939 року [26, с.47]. 17 вересня 1939 року о 5 ранку два великі угруповання радянських військ, у складі семи армій, 1 кіно-механізованої групи, 617 588 чол., 4954 гармат і мінометів, 4733 танки, 3298 літаків перетнули польський кордон, склавши потім Український та Білоруський fronti. До бойових дій була залучена також і Дніпровська військова флотилія [21, с.117].

На початку жовтня 1939 року у складі двох фронтів нараховувалося 2 421 300 чол. На озброєнні радянських військ у цей час було 5460 середніх і великих гармат, 6097 танків і 3727 літаків [21, с.118].

Слід відзначити, що у східній Польщі Червоній армії протистояли лише частини корпусу охорони прикордоння, а також кілька міцних укріплених районів на Волині, в Галичині та на Поліссі. Загалом на 17 вересня 1939 року на Східному напрямку польські збройні сили налічували 370 тисяч чоловік. 80% особового складу становили погано озброєні та не навчанні резервісти при 540 гарматах і 70 танках [15, с.318].

До складу Українського фронту під командуванням командира 1-го рангу С.К. Тимошенка та начальника штабу М.Ф. Ватутіна, (члени військової ради: комісар В.П. Борисов і перший секретар ЦК КПБУ М.С. Хрущов), увійшли три армійські групи, що нараховували 238 978 чол. [21, с.118].

Найширшим фронтом у 230 км наступала Північна група яка включала 15-й і 8-й стрілецькі корпуси. Своїм лівим флангом група 18 вересня здобула місто Рівне і просувалася у напрямі Володимир-Волинського, а правим - вела наступ на місто Ковель. Тут, у лісах на Волині, Червона армія в період з 20 по 22 вересня зустріла спротив поляків у районі Сарн, Ковеля, Баровичів. проте радянські війська, з захід поблизу Холма, 25 вересня 1939 року взяли це місто, а 30 вересня вийшли в етнічні польські регіони Речі Посполитої. Червоною армією було захоплено в полон 190,5 тис. польських вояків.

На південь від Північної групи, по центру Українського фронту, на ділянці майже 90 км вела наступ Волочинська група. Вночі проти 18 вересня 1939 року її війська взяли Тернопіль, упродовж 18-19 вересня - Сокаль, Броди, Бібрку, Рогатин - і на 19 вересня дійшли до Львова. Тут радянські війська зустрілися з частинами вермахту, які упродовж майже тижня блокували в місті 15000 польський гарнізон на чолі з генералом В. Лангером. Внаслідок переговорів між радянською і німецькою стороною війська вермахту відійшли з цього району. Червона армія здійснила декілька невдалих спроб здобути Львів. 22 вересня 1939 року після переговорів з радянським командуванням

Львівський гарнізон погодився капітулювати на почесних умовах, які у подальшому не були виконані. З 25 вересня 1939 року 6-а армія Українського фронту продовжувала просуватися на захід, а 28 вересня вона досягла річки Сян на відтинку між Білограєм та Перемишлем.

До Південної групи входили 4 і 5 кавалерійські, 25-танковий, 31-стрілецький корпуси, 23-я та 26-а танкові бригади. Найсильніше угруповання радянських військ наступало на фронті 110 км із середньою швидкістю 60- 90 км на добу. 18 вересня війська Червоної армії зайняли Коломию. 19 вересня вели бої біля Галича і оволоділи містом Станіславом, після чого дійшла до річки Стрий, де зустрілися з військами вермахту.

На другому етапі операції це угруповання вийшло до річки Сян з метою не дати відступаючим полякам перетнути кордон Румунії або Угорщини. Тоді ж почався процес прийому від німецького командування раніше захоплених українських міст. Радянські війська увійшли до Стрию та Дрогобича. Вже після цього армійці вели бої з окремими групами польського війська, які прагнули пробитися до кордонів Румунії та Угорщини. Ці дії Червона армія проводила разом з німецькими військовими частинами. 27-го - 28-го вересня 1939 року в районі Журавинець радянські війська спільно з частинами вермахту зустріли та розгромили 4-тисячну кінну групу польських військ під командуванням генералів Андерса та Плісовського, які намагалися перетнути кордон з Угорщиною. Під час цього генерали потрапили в полон до Червоної армії, разом із 750 солдатами і 35 офіцерами. До пів тисячі польських вояків загинуло. А загалом у полон до військгенерала І. Тюленева потрапило біля 81.5 тис. польських військових. Втрати радянської сторони складали 39 убитих і 118 поранених. [27, с.68].

Загальні втрати польської сторони внаслідок війни становили 3,5 тисяч чоловік вбитих і 20 тисяч поранених. Всього понад 450 тисяч польських вояків опинилося в Радянському полоні [28, с.77]. Значна частина із них була відправлена по домівках, проте в таборах НКВС залишилося 125,4 тисяч чоловік. В цілому, в ході війни РСЧА заглибилася на захід на 250 - 350 км,

отримавши територію 195 тис. квадратних кілометрів, яку населяли майже 13 мільйонів чоловік. Втрати радянської сторони і становили до 3 тис. чол., у тому числі 795 загиблих, до 2200 поранених та зниклих безвісти [27, с.68].

28 вересня 1939 року було підписано німецько-радянський пакт про дружбу і кордон наступного змісту: «Уряд СРСР і уряд Німеччини після розпаду Польської держави розглядає виключно як своє завдання відновити мир і порядок на усій території і забезпечити народам, які там проживають, мирне існування відповідно до їх національних особливостей. З цією метою вони дійшли згоди в наступному:

Стаття 1. Уряд СРСР та уряд Німеччини встановлюють в якості кордону між спільними державними інтересами на території колишньої Польської держави лінію, яка нанесена на карту, що додається, і більш достатньо буде описана в додатковому протоколі.

Стаття 2. Обидві сторони визначають встановлений в Статті 1 кордон спільних державних інтересів кінцевим і ліквідують будь-яке втручання третіх держав це рішення.

Стаття 3. Необхідну державну перебудову на території західніше вказаної в Статті 1-й лінії проводить уряд Німеччини, на території східніше цієї лінії - уряд СРСР.

Стаття 4. Уряд СРСР та уряд Німеччини розглядають вище наведену перебудову, як надійний фундамент для подальшого розвитку дружніх відносин між своїми народами.

Стаття 5. Цей договір підлягає ратифікації. Обмін ратифікаційними грамотами повинен відбутися якомога скоріше в Берліні. Договір вступає в силу з моменту його підписання.» [38, с.515-516].

28 вересня 1939 року сторони підписали і Довірчий протокол наступного змісту: «Уряд СРСР не буде перешкоджати німецьким громадянам та іншим особам німецького походження, які проживають сферах його інтересів, якщо вони будуть мати бажання переселятися в Німеччину чи в сферу німецьких інтересів. Він згідний, що це переселення буде проводитися уповноваженим

уряду Німеччини у згоді з місцевою владою і що при цьому не будуть порушені майнові права переселенців. Дане зобов'язання приймає на себе уряд Німеччини відносно осіб українського чи білоруського походження, які проживають в сферах його інтересів» [38, с.516].

Звертає на себе увагу той факт, що Німеччина отримала від Радянського Союзу землі Варшавського і Люблінського воєводств, які, на той момент, були захоплені Червоною армією. У Бресті, Гродно та інших містах на честь перемог над Польщею були проведені спільні радянсько-німецькі військові паради.

Українське населення Західної України, в протилежність до поляків, радо вітало радянських воїнів. Не рідкими були випадки нападів українців на польських жандармів з метою їх затримання та передачі радянцям, надавалася допомога радянським службам у знаходженні і затриманні воїнів польської армії. У той же час національні меншини плекали надії на радикальні позитивні зміни свого національного і соціального статусу, поліпшення матеріальних умов життя.

Частини і з'єднання РСЧА, які переважно склалися з етнічних українців виступали під гаслами «визволення братів з-під гніту польських панів та капіталістів», «возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі», не могли не справляти позитивних вражень на західних українців. На формування і закріплення іміджу визволителів, доведення переваг радянської політичної системи була спрямована і активно розгорнута радянськими військами пропагандистська кампанія. Уже в перші дні ні війни політ.відділи українського фронту розповсюдили серед населення 10 мільйонів листівок з такими назвами: «Радянська батьківщина українського народу - квітуча Радянська Україна», «боротьба українського народу проти польської шляхти», «знатні люди Радянської України» [27, с.70]. Схвально сприйнялося місцевим населенням поширення військами газет, літератури, плакатів, а також виступи представників української творчої інтелігенції з УРСР. Незабутні враження справляли перегляди радянських кінофільмів, які влаштовувалися після мітингів чи зборів. Небачені раніше пересувні кіно-

установки викликали подив людей, які жваво реагували на події, що їх бачили на екрані, відверто демонструючи свої почуття. Надзвичайною популярністю користувався кінофільм «Щорс», спеціально дубльований українською мовою Київською кіностудією напередодні війни. В розпорядженні політуправління українського фронту було 250 копій цього фільму. Загалом кінотека фронту наховувала 80 назв популярних радянських фільмів.

Спеціально пропагандистська робота проводилася армією серед єврейського населення регіону. Загальне захоплення в містах і містечках викликали промови вояків євреїв мовою ідиш. Згідно з переписом 1939 року серед 34,5 тис. військовослужбовців 20 відсотків назвали ідиш рідною мовою. [27, с.119].

21 вересня 1939 року у місті Єзерно на п'яти організованих військовими мітингах лунали промови українською, російською, польською мовою та мовою ідиш. 20 вересня 1939 року на мітингу у Тернополі присутніх привітали з визволенням представники єврейської радянської інтелігенції [27, с.70].

Слід відзначити, що армійських політпрацівників, здатних агітувати польською мовою, в цей період явно не вистачало. До певної міри це пояснювалося здійсненням в політорганах РСЧА напередодні війни з Польщею етнічними чистками. Директивою Наркома оборони СРСР від 21 червня 1938 року з армії було звільнено 863 політпрацівники-представники потенційно ворожих національностей: поляків, німців, латишів, литовців, естонців, китайців [25, с.192].

Звертає на себе увагу той факт, що морально-психологічний стан частин і з'єднання РСЧА під час війни не був високим. Війна з Польщею, не кажучи вже про союз СРСР з нацистською Німеччиною, була незрозумілою для значної частини бійців РСЧА. Зауважимо, що натхненні заклики політиків «звільняти братів українців» з-під гніту «поміщиків і капіталістів» доволі скептично сприймалися основною масою червоноармійців-селян, які до цього часу на власній шкурі відчули «переваги» радянської колгоспної системи. Спостерігаючи, як Галичани і волиняни радісно вітають Червону Армію,

сподіваючись на краще життя, солдати гірко зітхали: «вони Нас вітають, цілують, а ось почнуть отримувати по двісті грамів на трудовень, як ми у колгоспах, тоді дізнаються, що таке радянська влада» [27, с.71].

У персональних розмовах з місцевими мешканцями червоноармійці не приховували негативного ставлення до колгоспної системи. Один з вояків білоруського фронту на прізвище Новиков розповідав місцевому селянину наступне: «селяни в Радянському Союзі не хотіли йти в колгоспи, не хотіли віддавати туди своїх коней і корів, плакали. Я і сам до колгоспів жив добре, а коли увійшли у нього, то став жити без хліба...» [27, с.72].

Бурхливою була реакція значної частини військово службовців і на ті новації в аграрній сфері, які саме в цей час запроваджувалися у Радянській Україні. Йшлося про рішення травневого пленуму ЦК ВКП (б) та Постанову РНК СРСР «про заходи охорони громадських та суспільних земель від розбазарювання», згідно з якими було встановлено небачено високий (від 60 до 100) обов'язковий для колгоспників річний мінімум відробітку трудовнів, а також прийнято рішення про позбавлення селян права на користування присадибної ділянкою. [8, с.87]. Повідомлення з дому про триваюче примусове переселення селян з хуторів, ліквідацію ділянок спонукало бійців говорити про антинародний характер радянської влади. Військовослужбовці говорили наступне: «радянська влада своїми законами громить робочий клас і селянство, робочий клас - законами про дисципліну: запізнився на 15 хвилин - звільнення, а колгоспників - трудовнями, яких треба відробити аж 80. Влада гірше за поміщицьку» [27, с.72].

Безперечно, спеціальні органи уважно відстежували подібні «контрреволюційний розмови». В міру просування Червоної на захід негативні настрої у військах постійно зростали. Військовослужбовці українського фронту відзначили наступне: «В Польщі все таки народу живеться краще, тут усе дешево: і продукти, і товари» [27, с.73]. Вивчаючи такі розмови, керівництво та особливі відділи частин проводили активні заходи задля їх локалізації та показового покарання учасників. Проте, чим довшим було

перебування радянської армії в таких походах, тим поширенішими ставали скептичні настрої серед солдат.

Попри старання військових політ.працівників сам вигляд червоноармійців досить негативно «працював» на загальний образ радянської системи в очах західноукраїнського населення. Ті проблеми, з якими стикалася Червона армія в ході наступальних дій, серед яких перебої з постачанням пального та продовольства, погана якість форми та, подекуди, проблеми з дисципліною солдатів - усе справляло на жителів Галичини, особливо в порівнянні з добре одягненими і нагодованими вояками німецької армії, погане враження.

Не додавало позитивних вражень від «визволителів» і так зване «барахольство». Захопивши той чи інший населений пункт солдати зазвичай негайно розбігалися по крамницях та масово закупували товари повсякденного попиту. Інколи траплялися і випадки в пограбування радянськими вояками місцевого населення, біженців, полонених. Проте, варто зазначити, що такі явища відразу розслідувалися, а винних жорстко карали. Були і більш відомі випадки, про які пише англійський історик С. Монтефіоре: «... Солдати поводитися як завойовники. Коли заарештували червоноармійців, які розграбували будинок князя Радзівіла, Вишинський звернувся за порадою до Сталіна. Якщо в діях солдата немає ворожого наміру щодо Радянської влади – написав Сталін, – то їх можна виправдати» [23, с.328].

Слід відзначити, що радянське командування доволі жорстко реагувало на подібні явища серед радянських солдатів, адже вони прекрасно розуміли, яким буде враження місцевого населення. 21 вересня 1939 року політ.управління українського фронту видало директиву, в якій засуджували випадки мародерства та барахольства. Невдовзі червоноармійцям було заборонено користуватися місцевою торговельною мережею. Згодом, з утворенням на зайнятій РСЧА території закритих військових гарнізонів, неорганізоване спілкування солдат із місцевим населенням було сильно обмежене.

Основними інструментами перебирання влади на приєднаних територіях виступали силові структури сталінської системи - армія та НКВС. Л. Берія перед початком військової кампанії проти Польщі, 8 вересня 1939 видав наказ №001064, за яким народний комісар НКВС України І. Серов мав створювати оперативні групи НКВС, завданнями яких, окрім іншого, мали бути і арешти «найреакційніших» землевласників і капіталістів, польської адміністрації, польських та українських політичних угруповань, працівників та агентів 2-го відділу Головного штабу, а також офіцерів польської розвідки, контррозвідки, їх архівів та всієї агентурної мережі на цій території. Мало відбутися затримання всіх офіцерів дійсної служби та запасу польської армії [5, с.14].

5 оперативних груп по 50-70 чоловік були створені у КОВО, 4 групи по 40-50 чоловік у БОВО, із додаванням до кожної із них по одному батальйону (300 чол.) прикордонників. Вони мали наказ в силу проходження частин радянських частин на територію ворога встановлювати контроль над банками, друкарнями, архівами. Керівники спецгруп мали входити до складу тимчасових органів влади на захоплених територіях. [6, с.430].

Але сама місія створення на територіях Західної України та Західної Білорусі нових органів влади, так як і забезпечення організації та проведення в них голосування за приєднання до Радянського Союзу, покладалися на РСЧА - зокрема на її політичні органи. Саме ці органи відразу ж після захоплення Червоною армією населених пунктів, разом з проведенням агітаційної роботи, повинні були створювати нові місцеві органи влади і підбирати до них «правильні» кандидатури. 18 вересня 1939 року політуправління українського фронту роздало політпрацівникам інструкції щодо методики та специфіки роботи зі створення локальних органів влади на захоплених територіях. 29 вересня 1939 року командуючий українським фронтом С. Тимошенко, у зверненні до трудового населення Західної України, відзначив важливу потребу в створенні нових органів влади та управління - тимчасових управлінь у містах і повітах, а у волостях і селах - селянських комітетів [20, с.111].

Згідно розпоряджень Військової ради Українського фронту відбувалося створення обласних тимчасових управлінь із центрами у містах Львові, Тернополі, Станіславі та Луцьку, які мали керувати міськими та повітовим управліннями і селянськими комітетами [27, с.182]. Вже до 2 жовтня 1939 року для роботи у нових владних структурах на приєднаних територіях Центральним Комітетом КП (б) У було направлено 240, ЦК ЛКСМ - 142, з кадрів резерву ПУ РСЧА - 80 працівників. На початок жовтня для роботи на нових територіях зі складу армії було демобілізовано 1000 комуністів та 500 комсомольців [27, с.89].

1 жовтня 1939 року Політбюро ЦК ВКП (б) було прийнято рішення щодо проведення 26 жовтня 1939 року Народних Зборів, які мали узаконити новий територіально-правовий та суспільно-політичний устрій на західноукраїнських землях. Вибори до цих Зборів повинні були проводитися на базі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні.

Право голосу отримували всі мешканці приєднаних територій, які досягли 18 років, незалежно від національності, віросповідання, освіти, соціального та майнового стану. За визначеною нормою один депутат обирався від 5 тис. осіб. Право висунення депутатів до Народних Зборів отримали тимчасові управління, селянські комітети, збори робітників підприємств. На процес висунення і реєстрації кандидатів в депутати давалося чотири дні, з 14 по 17 жовтня 1939 року. В таких умовах виборцям було важко зорієнтуватися у правилах голосування та визначитися з кандидатурами, проте цього радянське керівництво і не прагнуло. Тут на допомогу населенню приходила армія. 3 жовтня 1939 року начальник Політуправління РСЧА Л. Мехліс направив у війська директиву, в якій окреслювалися основні завдання політичних органів на період виборів. 6 жовтня 1939 року «Положення про вибори до Народних Зборів Західної України» було надруковане Військовою радою Українського фронту. В цьому положенні наголошувалося, що всі політвідділи військ фронту мали взяти активну участь у підготовці і проведенні виборів та звітувати про це перед вищим керівництвом. За розпорядженням ВР Українського фронту було

створено Комітет з організації та проведення виборів до Українських Народних Зборів [27, с.89]. В той же час політичне управління фронту видало «Пам'ятку агітатору для роботи серед населення з підготовки до виборів депутатів Народних Зборів Західної України». В ній наголошувалося на необхідності пояснення місцевому населенню переваг радянської влади - права на труд і відпочинок, матеріальне забезпечення, освіти рідною мовою.

Агітатори повинні були звертати увагу виборців на переваги радянської демократії – гарантованій законом свободі слова, друку, зібрань і мітингів, вуличних ходів. Кількість армійських комісарів, які були задіяні у підготовці та проведенні виборів до Народних Зборів Західної України була значною. Український фронт виділив 7200 агітаторів, голів 148 окружних і 848 дільничних виборчих комісій [27, с.90]. Багато зусиль було спрямовано і на виявлення «класово ворожих елементів», та недопущення їх до загальних виборів.

За офіційними даними у виборах до Народних Зборів Західної України, які проходили з 22 по 26 жовтня 1939 року взяло участь 92,8% дорослого населення регіону [9 с.219]. Хоча самі вибори і мала вигляд народного волевиявлення, проте по факту цей процес повністю контролювався радянськими військовими та політичними органами. Під їх постійним керівництвом проходило і визначення кандидатів у депутати Народних зборів, при цьому альтернативні більшовикам політичні сили практично були позбавлені легальної можливості конкурувати із кандидатами запропонованими від політвідділів РСЧА.

Кандидатами в депутати до Народних Зборів Західної України було обрано 98 членів ВКП (б), які були громадянами СРСР, а також 81 кандидат від колишньої Комуністичної партії Західної України. Від усіх інших місцевих партій було висунуто 51 представника. Позапартійних було обрано 1265 чол. Переважну більшість з них становили українці (92,2%). Поляки, які становили 27% мешканців краю, отримали лише 3% депутатських голосів. Євреї, які

становили 10,6% населення краю отримали 4,3% депутатських голосів [20, с.128].

Хоч самі вибори, здебільшого, відбулися за сценарієм радянського керівництва, проте деяка частина населення виявила своє негативне ставлення до них. Близько 700 тис. потенційних виборців або взагалі не з'явилися на дільниці, або голосували проти висунутих кандидатів. Проте, це абсолютно нормальне явище для кожних демократичних виборів. Поширення набуло явище заміни червоних прапорів на виборчих дільницях на синьо-жовті, які в радянських військових документах називалися «петлюрівськими». Поляки вивішували свої біло-червоні прапори, герби з білим орлом, листівки з написами «Хай живе Польща!». Водночас і перші, і другі псували портрети радянських вождів, іншу наочну агітацію більшовиків. Траплялися під час виборів й випадки бійок на політичному ґрунті, погромів на виборчих дільницях. Останнє, втім, не мало масового характеру, а було поодинокими випадками.

Про несприйняття частиною українського населення радянської влади засвідчували й інші факти. У виборчих бюлетенях нерідко зустрічалися ви креслення нав'язаних кандидатів, написи на кшталт «За самостійну Україну!», «З Богом хочу жити. Хай згине комунізм!», «Геть комунізм». Фіксувалися іноді про німецькі симпатії. У селищі Дубівці, на Тернопільщині, було вилучено 40 виборчих бюлетенів із написами «Ми за Гітлера!», «Хай живе канцлер Гітлер!» [27, с.92].

Якщо говорити узагальнено, то можна сказати що вибори призвели деякого загострення соціальної напруги та посилення національних протиріч. Окрім ще більшого погіршення відносин між українцями та поляками значне місце мали прояви антисемітизму на приєднаних територіях. Варто відзначити, що антисемітизм мав під собою політичне підґрунтя. Військові документи цього часу часто фіксували настрої щодо порівняння місцевим населенням влади більшовиків з владою євреїв. Примітний у цьому відношенні приклад було зафіксовано в селі Ощадне. Спостерігаючи за радим вітання радянських

воїнів з боку односельців-бідняків, один із заможних селян з обуренням сказав: «Ви ледацюги, вас треба розстріляти. Ви чекаєте на те, що вам єврейська влада щось дасть – не очікуйте» [27, с.93]. Проте, не зважаючи всі згадані вище прецеденти, в цілому вибори до Народних Зборів не розчарували їх організаторів. 27 жовтня 1937 року була прийнята «Декларація Народних Зборів Західної України про возз'єднання Західної України з УРСР». В цьому документі говорилося про те, що в Польській державі українці були приречені на вимирання, а їх соціальне й національне становище було помітно нижче від домінуючої нації – поляків. Декларація препідносила радянську владу, наполягала на тому, що місце західноукраїнських земель лише в складі СРСР. Відзначалося там і те, що населення Західної України радо вітало «воїнів-визволителів». Давалися обіцянки, що в нових областях буде всіляко підтримуватися українська мова та культура, місцеве населення самостійно буде обирати владу. В Декларації Народні збори просили Верховну Раду СРСР включити Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки [24, с.243-244].

1 листопада 1939 року Верховна Рада СРСР прийняла наступне рішення: «Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік, заслухавши заяву Повноважної Комісії Народних Зборів Західної України, постановляє:

1. Задовольнити просьбу Народних Зборів Західної України і включити Західну Україну до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік із з'єднанням її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою.

2. Доручити Президії Верховної Ради призначити день виборів депутатів у Верховну Раду СРСР від Західної України.

3. Запропонувати Верховній Раді Української Радянської Соціалістичної Республіки прийняти Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

4. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки подати на розгляд Верховної Ради СРСР проект розмежування

районів і областей між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою» [31, с.19].

15 листопада 1939 року вийшов закон Верховної Ради УРСР «Про возз'єднання Західної України з УРСР»: «Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки, заслухавши заяву Повноважної Комісії Народних Зборів Західної України, - постановляє:

1. Вітати всемірно історичну постанову Верховної Ради СРСР від 1 листопада 1939 року про включення Західної України до складу Радянського Союзу;

2. Прийняти Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки і воз'єднати тим самим великий український народ в єдиній українській державі;

3. Доручити Президії Верховної Ради УРСР призначити день виборів депутатів у Верховну Раду УРСР від Західної України;

4. Доручити Президії Верховної Ради УРСР визначити адміністративний поділ областей і районів Західної України і, у відповідності з пунктами «в» і «г» статті 19 Конституції УРСР, подати на затвердження Верховної Ради СРСР проект про утворення нових областей та проект розмежування районів і областей між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою» [24, с.245].

З цього часу приєднання західноукраїнських земель до УРСР набуло легітимного вигляду.

Підсумовуючи вище наведене можна зробити наступні висновки. Радянсько-польська війна та приєднання до складу УРСР нових територій стало прямим наслідком домовленостей між СРСР та гітлерівською Німеччиною від 23 серпня 1939 року щодо розподілу сфер впливу в Європі. 17 вересня 1939 року радянські військові угруповання перетнули польський кордон, склавши відповідно Український та Білоруський фронти. На початку жовтня 1939 року у складі цих військових угруповань нараховувалося 2 млн. 421 тис. чол. На озброєнні радянських військ було 5467 середніх і важких гармат, 6096 танків,

3627 літаків. У свою чергу, слід зазначити, що чисельність польських військ у східному напрямку становила 370 тис. чол. В результаті бойових дій втрати поляків у ході радянсько-польської війни становили 3,5 тис. чол.. убитими і близько двадцяти тисяч пораненими. Майже пів мільйона польських воїнів потрапили в полон до Червоної армії, хоча лєвова частина з них була відпущена по домівках, проте в таборах НКВС залишилося 125 тис. чол. В цілому, в ході радянсько-польської війни Червона армія зайняла територію 195 тис. кв. км., з населенням 13 млн. чол.. Втрати Червоної армії 3 тис. чол., у тому числі 795 загиблих, до 2200 поранених.

28 вересня 1939 року було підписано договір «Про дружбу кордони між СРСР і Німеччиною». Умови договору свідчили про те, що Польща перестала існувати як держава на Європейському континенті.

Військові угруповання Червоної армії, які переважно складалися з етнічних українців й виступали під гаслами «Визволення братів з-під гніту польських панів», «Возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі», не могли не справити позитивних вражень на західних українців. На створення позитивного образу радянських солдатів та відображення переваг комуністичної політичної системи була спрямована і активно розгорнута пропагандистська кампанія. Уже в перші дні війни політичні відділи Українського фронту розповсюдили серед населення близько 10 млн. листівок агітаційного змісту. Прихильно сприймалася місцевим населенням поширення військами газет, літератури, плакатів, а також виступ представників української творчої інтелігенції.

Великі враження на місцевих справляли перегляди радянських кінофільмів, які влаштовувалися після мітингів чи зборів. Небачені раніше пересувні кіно-установки викликали подив населення, яке жваво реагувало на події, що їх бачило на екрані. Велику популярність мав кінофільм «Щорс», спеціально для цього дубльований українською мовою на Київській кіностудії напередодні війни. В розпорядженні політуправління українського фронту

було 250 копій цього фільму. Загалом кінотека фронту нараховувала 80 назв популярних радянських фільмів.

Звертає увагу на себе той факт, що сталінське керівництво хотіло якомога скоріше приєднати до себе захоплені землі. Першого жовтня 1939 року Політбюро ЦК ВКП (б) було прийнято постанову щодо проведення 26 жовтня 1939 року Народних Зборів, яким належало узаконити новий територіально-правовий та суспільно-політичний устрій Західної України. За офіційними даними у виборах до Народних Зборів Західної України, які проходили з 22 по 26 жовтня 1939 року взяло участь 92,8% виборців регіону. [9 с.219]. Хоча процедура виборів і мала вигляд народного волевиявлення, насправді цей процес цілком і повністю контролювався радянськими військами та політичними органами.

Однак, попри всі труднощі, 1 листопада 1939 року Верховна Рада Радянського Союзу ухвалила постанову про входження Західної України до складу УРСР та СРСР. А 15 листопада 1939 року вийшов закон Верховної Ради УРСР про возз'єднання Західної України з УРСР. З цього часу приєднання даної території набуло легітимного вигляду.

РОЗДІЛ 4. РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ У 1939-1941 РР.

Визначальним чинником соціальних перетворення і стрижнем владної піраміди в Західній Україні була Комуністична партія. через партійні осередки на місцях Кремль звичайно втілював свою політичну волю 1-го жовтня 1939 року ЦК ВКП (б) ухвалив постанову про створення первинних партійних організацій і набір в партію в західних областях УРСР, яка накреслювала шляхи створення партійних осередків районних, міських, обласних комітетів, залучення до лав ВКП (б) найбільш активних і політично свідомих представників робітничого класу, трудящого селянства і трудової інтелігенції [3, с.137].

Посилена увага до набору нових кадрів пояснювалося тим, що за наявності досить широкої соціальної бази для поширення комуністичної ідеології і практики, в регіоні практично не було тих, хто мав навички організаційної роботи. Справа в тому, що з 1938 року в результаті «необґрунтованого розпуску» Компартії в Польщі та її складової частини - Комуністичної партії Західної України вольовим рішенням з Кремля, комуністи-українці Західної України втратили організаційні структури. 4 жовтня 1939 року Політбюро ЦК КП (б) У прийняло рішення про затвердження уповноважених з питань організаційно-інформаційної роботи в областях Західної України. Згідно з цим розпорядженням до Львова відбув Н. Мацко, до Станіслава - М. Груленко, до Тернополя - Л. Гришук, до Рівного - В. Бегма. Маючи досвід партійної роботи в УРСР уповноважені повинні були прискорити організування партійного апарату і виконання ним усіх вказівок з центру.

27 листопада 1939 року ЦК КП (б) У затвердив склад бюро обласних партійних комітетів і облвиконкомів західних областей. Всього налічувалося 60 номенклатурних працівників, майже всі вони були з центральних і східних районів УРСР. Штатний розпис включав по 10 осіб на область: 3 секретарі обкому партії, секретарі обкому по пропаганді і кадрам, голова облвиконкому,

редактор обласної газети, перший секретар обкому ЛКСМУ, начальник управління НКВС і секретар міському КП (б) У [3, с.199].

Найскладнішим питанням для центру в перші місяці після возз'єднання стала організація діяльності партійних і радянських органів на місцях. 10 грудня 1939 року Політбюро розглянуло це питання та запропонувало обкомам партії Західного регіону в триденний термін подати на затвердження ЦК КП (б) У склад бюро повітових партійних комітетів і бюро міських парткомів обласних центрів, а також відповідних виконкомів Рад. Голова Президії Верховної Ради УРСР М. Гречуха отримав доручення разом з обкомами КПУ та облвиконкомами західних областей до 25 грудня викласти пропозиції щодо перетворення повітів у райони. Відділу кадрів ЦК КП (б) У разом з обкомами КПУ запропоновано до 25 січня 1940 року подати на затвердження ЦК КП (б) У керівний склад районних партійних і радянських організацій [3, с.203].

Вже 15 грудня 1939 року ЦК КП (б) У затвердило персональний склад партійно-радянської номенклатури міст і повітів усіх новоутворених областей, яка нараховувала близько 1200 осіб.

Кадрова проблема стосувалася не лише партійного та радянського апаратів, а й інших державних органів та громадських організацій. 20 грудня 1940 року Політбюро зобов'язала обкоми КПУ до 25 січня підібрати з комуністів та комсомольців 700 осіб для організації структури НКВС у західноукраїнському регіоні. Київська та Ворошиловградська області мали надіслати по 65 майбутніх співробітників НКВС, Сталінська та Дніпропетровська області по 75, Харківська - 80, Одеська, Запорізька, Миколаївська - по 50, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Чернігівська - по 40, Молдавська АРСР - 30 співробітників [3, с.205].

29 грудня 1939 року Політбюро зобов'язало обкоми КП (б) У до 5 січня 1942 року відібрати з числа голів райвиконкомів, секретарів райвиконкомів, завідувачів районних фінвідділів, земвідділів, відділів народної освіти, торговельних відділів, голів райспоживспілок і районних уповноважених

Наркомату заготівель 1534 особи для роботи на таких же посадах у Західній Україні [3, с.205].

Масовані кадрові «ін'єкції» з центральних, східних та південних областей УРСР дозволили протягом порівняно короткого терміну створити апарат управління, що відповідав прийнятним в СРСР стандартам.

Звертає на себе увагу той факт, що освітній рівень працівників партійного апарату був досить низьким. За спостереженнями дослідника В.Г. Количева в цілому по країні в 1939 році 47% секретарів центральних, крайових, обласних комітетів та 71% відсоток секретарів міських і районних комітетів не мали навіть середньої освіти [14, с.10].

Слід відзначити, що поведінка багатьох керівників, що прибули на роботу до західноукраїнського регіону, не завжди відповідала прийнятним нормам, що були прийняті в соціалістичному суспільстві. Культура міського побуту, сформована за умов Польщі, тут була вищою ніж на території УРСР, тому незвичні до широкого асортименту товарів приїжджі функціонери часто компрометували себе і владу яку уособлювали тим, що кидалися скуповувати дефіцитні товари, недоступні їм раніше.

Виявилося, що відповідальні партійні та державні службовці зовсім не мають «імунітету» від накопичення міщанства та інших проявів дрібно-буржуазних психології та поведінки. В отриманому 20 жовтня 1940 року Хрущовим «сигналі» йшлося про те, що керівництво Чернівецького обласного управління НКВС привласнило таку кількість речей, яких має вистачити на «десятки років». Начальники відділів зайняли 6-8 кімнатні помешкання, прихопили кожен по 5-10 відрізів на костюми та іншу мануфактуру. Начальник адміністративно-господарського відділу управління НКВС займався незаконними торгівельними операціями. Справу розкурили і винних притягли до відповідальності [29, с.191].

З боку місцевого населення було багато скарг на те, що окремі міліціонери беруть хабарі. Деякі робітники міліції зловживали наданими їм правами при обміні паспортів і іноді використовували ці права в своїх корисних

цілях. Так, член партії Куліба запропонував одному з службовців пошти виселитися з квартири, яку Куліба вподобав для себе. На протест службовця пошти Куліба заявив: «Коли ви не погодитися добровільно переїхати, то я вас виселю за межі Львова». У відповідь на заяву цього ж службовця, що Сталінська Конституція забороняє такі дії, Куліба сказав: «Сталінська Конституція написана для нас, а не для вас» [34, с.331].

Перенесення на західні області республіки більшовицьких форум ідеологічної роботи потребувало відповідної літератури, якої тут зовсім не було. Тому ЦК КП (б) У передбачив ряд заходів для вирішення цієї проблеми. 7 квітня 1940 року було прийнято рішення, згідно з яким партійні комітети кількох областей мали виділити і надіслати до 15 квітня для обласних комітетів КП (б) У західних областей масову політичну літературу в кількості 90 тисяч примірників. 8 квітня 1940 року ЦК КП (б) У запропонував Держполітвидав РНК УРСР перекласти «Політичний словник» з російської на українську мову і видати його тиражем 50 тисяч примірників.

Найбільш оперативним засобом ідеологічного впливу залишалася періодична преса, на яку покладалися особливі функції в радянзації краю. Вже 23-25 листопада 1939 року ЦК призначив ряд директорів обласних періодичних видань: І. Євтушенка (Станіслав), Й. Овчаренка (Луцьк), С. Кушніра (Тернопіль). До кінця року було затверджено назви, формат, тираж, періодичність обласних і всіх повітових газет. Пресовими органами обласних комітетів КП (б) У та облвиконкомів стали: у Волинській області газета «Радянська Волинь» (45 тисяч примірників, 25 номерів на місяць), у Дрогобицькій області газета «Більшовицька правда» (45 тисяч примірників, 25 номерів на місяць), у Львівській області газета «Вільна Україна» (40 тисяч примірників, 25 номерів) та «Червоний штандарт», що виходив польською мовою (40 тисяч примірників, 25 номерів), у Станіславській області газета «Радянська Україна», у Рівненській області газета «Червоний прапор» (45 тисяч примірників, 25 номерів), у Тернопільській області газета «Вільне життя» (40 тисяч примірників, 25 номерів) [3, с.214].

Знаючи про антирадянські настрої значної частини польського населення краю, сталінське керівництво всіляко намагалися запобігти виступам проти влади. Стурбованості радянської сторони були не безпідставними, тому що початок радянзації був пов'язаний із заходами антипольського характеру, коли з усіх будинків знімалися польські герби, замальовувати польські назви та вивіски [6, с.315].

У цій ситуації партійні органи спробували здобути політичні дивіденди, завоювати прихильність польського населення, демонструючи показну увагу до національного питання. Саме про такий випадок йшлося в одному з рішень ЦК КП (б) У у березні 1940 року. В Бережанському та Зборівському районах Тернопільської та Тлумацькому районі Станіславської областей місцеве керівництво вдалося до перейменування вулиць. У зв'язку з цим було засуджено «намагання деяких працівників з непотрібною і шкідливою поспішністю перейменовувати вулиці і майдани міст і селищ, і зобов'язано обкоми та облвиконками допускати перейменування вулиць і майданів тільки в тих випадках, коли це викликається необхідністю (вулиці, що носять назви залятий ворогів українського народу)».

ЦК КП (б) У зобов'язав керівників місцевих органів влади «отримувати санкції місцевих партійних комітетів на ці кроки, проводити масову роз'яснювальну роботу серед населення і враховувати прохання місцевих мешканців» [2, с.216].

Слід відзначити, що дії СРСР стосовно приєднання східних польських земель майже всі соціальні прошарки польського населення сприймали негативно. Про ці обставини пише у своїх мемуарах М.С. Хрущов: «... вони мали в собі пережитки польського націоналізму та певних поглядів на українців, а нашу вимушену акцію розуміли неправильно, заявляли, що ми домовилися з німцями за рахунок поляків» [22, с.93].

Радянським властям так і не вдалося домогтися лояльного ставлення до них польської частини західноукраїнського населення, яке до кінця війни не втрачало надії повернути втрачену державність і «східні креси».

Протягом усього 1940 року у возз'єднаних областях тривало створення владних структур. Весь цей час партійні та радянські органи всіх рівнів діяли не як вибрані шляхом голосування, а як призначені центром. Юридичне оформлення нових органів влади мали забезпечити сесії місцевих рад. 19 грудня 1940 року вийшла постанова ЦК КП (б) У «Про скликання перших сесій місцевих рад депутатів трудящих і склад виконавчих комітетів Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської та Тернопільської областей», у якій розписувався сценарій проведення сесій, порядок денний їхньої роботи, перелік постійних комісій. ЦК ВКП (б) У зобов'язав обкоми партії до 1 січня 1941 року подати на затвердження кандидатури голів, секретарів обласних та міських рад зі складу обраних депутатів. Обласні комітети партії до цього терміну мали затвердити кандидатури голів, заступників голів і секретарів сільських і селищних рад зі складу новообраних депутатів. Було запропоновано обирати до складу виконкомів рад «безпартійних, з числа найбільш активних і авторитетних депутатів - робітників, селян, інтелігенції» [3, с.218].

Зокрема у Львівській області на керівну роботу до райвиконкомів та міських рад було висунуто 74 місцеві мешканці, на посади голів та секретарів міськрад - 12, на керівну роботу в селищних радах - 25, а в сільських - 1656 осіб [31, с.221]. Звичайно, що більшість із них не мали досвіду роботи у владних структурах, відповідної освіти. Водночас, вони мали певну перевагу над приїжджими функціонерами, оскільки знали місцеве населення, їхні звичаї, традиції, що було вкрай необхідним при здійсненні заходів радянської влади, що були не популярними в народі.

Поряд із формуванням нової політичної системи в Західній Україні здійснювалися кардинальні суспільні та економічні реформи, які мали на меті повністю інтегрувати возз'єднані території в загальноукраїнський економічний комплекс. У цей час сталося одержавлення понад двох тисяч промислових підприємств регіону, яке було активізовано наказом Центрального Комітету ВКП (б) від 3 грудня 1939 року «Про націоналізацію промислових підприємств

і установ на територіях західної України і західної Білорусії». Хоч цей процес і був повністю контрольований керівництвом держави, проте все ж мав певну видимість народного волевиявлення, оскільки відповідні рішення приймалися загальними зборами робітників на кожному підприємстві. Позитивно сприймалися населенням і ініціативи влади щодо запровадження 8-годинного робочого дня та боротьба з найбільшою соціальною проблемою Польської держави - безробіттям. Саме безробіття вдалося зменшити за рахунок вивезення близько 20 тис. чоловік до промислових районів східної України, зокрема в Донбас [27, с.98].

Швидкими темпами на цих теренах почали розвиватися галузі промисловості, які мали військове значення. 5 жовтня 1939 року за наказом Народного комісара паливної промисловості СРСР Л.М. Кагановича до західних областей України з Москви було відправлено підготовлених фахівців, які мали дослідити можливі перспективи організації видобутку вугілля. За короткий час в регіоні було прискорено видобуток нафти, вугілля, деревини. Проводилося будівництво аеродромів, доріг, військових заводів та інших об'єктів оборонного призначення, що було абсолютно новим для даних областей.

Варто приділити увагу тому, що на новоприєднаних теренах почалася боротьба більшовиків з приватною торгівлею. Почалося це відразу ж після вступу радянського війська в західноукраїнський регіон. У звичайних для військових умов перебоях з підвезенням продуктів харчування та паливних матеріалів, а також зростанням на них цін, радянська влада відразу звинуватила місцевих торговців. Військовим судом Українського фронту в жовтні 1939 року було проведено низку відкритих судових процесів над торговцями. Так наприклад, на початку жовтня в Станіславі було засуджено на термін від 7 до 10 років з конфіскацією майна «гендлярів Горвиця, Штейнберга, Шумера, Енгеля, Самоєлі за злісне підвищення цін на товари». Проте, від цієї практики вимушені були відмовитися. Не останню роль у цьому відіграло усвідомлення військово-політичним керівництвом республіки «політичної небезпеки»

організації подібних показових процесів у найгарячіші дні проведення виборів до Народних Зборів [27, с.98]. Але, після проведення голосування, придушення приватної торгівлі отримало в західноукраїнських землях організованого характеру. Така політика привела до перебоїв у постачанні міст товарами і продуктами, зростання цін, появи незначного досі феномену довгих черг.

Враховуючи переважно сільський склад населення в возз'єднаних землях, сталінське керівництво здійснило ряд заходів в аграрній сфері. Вже на початку 1940 року в основному завершився розподіл конфіскованої поміщицької та монастирської землі. 747 тисяч безземельних і малоземельних господарів отримали понад 1137 тисяч гектарів землі, понад 84 тис. коней, 76 тис. корів, реманент та посівний матеріал [3, с.222].

Звертає на себе увагу той факт, що селяни одержували худобу не лише з націоналізованих поміщицьких господарств. 4 листопада 1940 року вийшла постанова РНК УРСР та ЦК КП (б) У «Про ліквідацію безкорівності дворів колгоспників і бідняцьких селянських господарств у західних областях УРСР». Цим документом передбачалося закупити 23,5 тис. корів і розподілити їх по областях: у Волинську - 7 тисяч голів, у Дрогобицьку - 2 тис. голів, у Львівську 1,7 тис. голів, у Рівненську - 3 тис. голів, в Станіславську - 6 тис. голів, в Тернопільську - 4 тисячі голів. На придбання цієї худоби колгоспникам і бідняцьким господарствам виділялося кредитні кошти в сумі 5265 тис. карбованців з терміном повернення 3 роки. Райвиконкомам, разом із філіалами банків, в окремих випадках дозволялося встановлювати диференційовані норми кредитування селянських господарств [3, с.235].

Слід відзначити, що з 1241,1 млн. карбованців загального бюджету західноукраїнського регіону в 1940 році 249,9 мільйонів карбованців призначалося на розвиток сільського господарства. Селяни вітали аграрну реформу, адже вони не тільки отримали землю та худобу, але й звільнилися від боргових зобов'язань та орендних платежів минулого.

Та вже невдовзі західноукраїнське село відчуло на собі особливості колективізації. Першого червня 1941 року 177 тис. селянських господарств

об'єдналися в 2651 артіль [11, с.513]. Насправді ж, колгоспи не приваблювали селян, де існувала хутірська система сільського господарства. Селяни, з огляду на специфіку регіону, звикли до одноосібного господарювання. Тому ініціаторами та провідними організаторами колективізації у возз'єднаних областях стали, насамперед люмпенізовані елементи або невинуваті ентузіасти та прихильники радянських устроїв у сільському господарстві. На 1 червня 1941 року в західноукраїнських землях налічувалося 2,6 тис. колгоспів, до яких увійшло 143 тис. селянських господарств [17, с.285].

«Соціалістичний наступ» на селі здійснювався також у формі організації радгоспів. У лютому 1940 року вийшла постанова ЦК КП (б) У та РНК УРСР про організацію 25 радгоспів у західних областях. До 5 березня 1940 року мали бути призначені директори радгоспів, а також підібрані 25 агрономів, 25 зоотехніків, 25 ветеринарів, 25 механіків, 25 старших бухгалтерів, 96 трактористів та 50 комбайнерів з інших областей республіки.

19 березня 1940 року спеціальною постановою передбачалося створення 100 машинно-тракторних станцій, забезпечених технікою, керівним та особовим складом. 4 червня 1940 року Наркомзем УРСР одержав доручення в другому-третьому кварталах 1940 року створити ще 74 моторно-тракторних станції в націоналізованих маєтках, забезпечених житловими та господарськими будівлями. Весь персонал майбутніх станцій мав прибути у кількості 1068 осіб з інших регіонів України [3, с.225].

Не встигли селяни обсіятися, як весною 1940 року з'явилася постанова уряду про обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції за встановленими на кожну область нормами. З цією метою було створено 176 приймальних пунктів, як районних так і міжрайонних. 5 вересня 1940 року з'явилася постанова РНК та ЦК КП (б) У «Про річний план надходження зерна з врожаю 1940 року по західних областях УРСР». Звичайно, що суцільна регламентація не могла викликати трудового ентузіазму та прихильності селян до нової влади.

Однак, правляча верхівка вжила цілу низку заходів спрямованих на пом'якшення соціальної напруги. Постановами № 604-607 РНК УРСР від 9 травня 1940 року населення регіону звільнялися від усіх недоїмок з таких податків як прибутковий, промисловий, поземельний, квартирний, зрівняльний, на електричне освітлення, з нерухомого майна та від усіх інших податків і зборів для сільських мешканців. Податкові пільги «куркульсько-заможних господарств» не торкалися [3, с.226].

Звертають на себе увагу ті обставини, що у західних регіонах республіки відчувався значний дефіцит мануфактури та товарів широкого вжитку. 8 листопада 1940 року Політбюро ЦК КП (б) У розглянуло питання «Про ремонт взуття та виробництво постолів для гірського населення західних областей України» і зобов'язала Укоопромраду виділити для промкооперації регіону 14 тонн жорсткої шкіри, 60 тонн гуми, а також виділити 42 тис. штук заготовок шкірсировини. Підприємства Укоопромради до кінця року мали виготовити для мешканців гірських районів 10 тис. пар постолів, а протягом 1941 року - ще 90 тис. пар. На початку 1940 року спеціальною урядовою постановою встановлювався план розподілу фондів промислових товарів на I квартал для західних областей республіки. 6 областей мали отримати бавовняні, вовняні, лляні, шовкові тканини, нитки, трикотаж, взуття, мило, тютюн, сірники і навіть грамплатівки на суму 90 276 тис. карбованців [3, с.227]. І хоча товари розподілялися за картковою системою чи продавалися, все-таки населення мало відчутти зміни на ринку промислових товарів.

Нова влада почала перетворення у науковій, освітній та культурній галузях. Перш за все, державу турбував стан освіти. Він був детально проаналізований у доповідній записці Наркомату освіти ЦК КП (б) У і РНК від 30 вересня 1939 року «Про систему шкіл в Західній Україні». Тоді на території Галичини і Волині діяли народні школи трьох ступенів, яких нараховувалося 5166. Вони поділялися за мовою навчання: українською - 139, польською - 2731, польською та українською - 2198, польською та німецькою - 7, німецькою - 79, єврейською - 1. За національністю учнів: українців - 2477, німців - 4207,

поляків - 250 тис., євреїв - 70 тис. За національністю вчителів: поляків - 10125, українців - 2177, німців - 95, євреїв - 17. Існували також гімназії. За національною належністю: польських - 106, українських - 20, єврейських - 10, німецьких - 2.

Щодо вищих навчальних закладів, то на теренах Західної України діяли Львівський університет, Ветеринарна академія та Академія зовнішньої торгівлі. У цих навчальних закладах українців становили абсолютну меншість, порівняно з представниками інших націй [17, с.52].

Наркомат освіти, після реорганізації шкіл, пропонував проводити навчання українською, польською, єврейською, російськими мовами, а мову викладання в педагогічних закладах визначити під час реорганізації кожного з них окремо. Щодо вищої школи, то Народний комісаріат освіти вважав за потрібне ліквідувати богословський факультет, Львівський університет перетворити у державний з польським відділом, Академію зовнішньої торгівлі підпорядкувати Народному комісаріату торгівлі, а ветеринарну Академію - Наркомзему [17, с.57].

Колегія Наркомату світи УРСР з листопада затвердила постанову «Про організацію системи народної освіти, та про навчання в школах та вишах Західної України» [17, с.62]. У березні 1940 року ця постанова була затверджена Політбюро ЦК КП (б) У. Партійне керівництво також внесло у підготовлений проект суттєве доповнення: поряд з навчанням рідною мовою було введено обов'язкове вивчення російської мови у всіх школах [16, с.208].

У відповідності до стандартів радянської освітньої системи, встановлювалося сумісне навчання дівчат і хлопчиків. В усіх школах, у тому числі й національних меншин, мали вивчатися українська і російська мова. Почався облік і навчання малописьменних і неписьменних віком від 12 до 16 років. Створювалася система професійно-технічних і педагогічних середніх навчальних закладів. Весною 1940 року на західноукраїнських землях у 4 тис. шкіл навчалися близько 900 тисяч дітей, а в листопаді 1940 року 1 мільйон 189 тис. дітей у 6739 початкових, неповних середніх і середніх школах [3, с.228].

Реорганізація торкнулася і системи вищої освіти. Влада склала титульний список вузів та 41-го середнього навчального закладу, які мали право займатися освітньою діяльністю. До новостворених освітніх установ планувалося прийняти, відповідно, 1150 і 4820 осіб [3, с.225].

Слід зазначити, що матеріальний добробут населення західноукраїнського регіону до встановлення радянської влади був на достатньо низькому рівні. У цьому випадку позитивну реакцію викликали також заходи соціального характеру. В липні 1940 р. було ухвалено рішення ЦК КП (б) У про збільшення кількості стипендій для студентів Львівського державного університету на 75%, для студентів педагогічних та вчительських інститутів західноукраїнського регіону – на 80%. Ще в грудні 1939 р. Політбюро ЦК КП (б) У прийняло рішення про організацію фонду допомоги інтелігенції Західної України. 3 січня 1940 р. з фонду у вигляді допомоги видано по 20 тис. крб. академікам української Академії наук В. Щурату, М. Возняку, Ф. Коллессі [3 с. 229]

На початку року вступила в дію постанова ЦК КП (б) У «Про організацію наукових установ у західних областях УРСР». Виходу цього документа передувала підготовча робота, яку в заданому партійним керівництвом режимі провела бригада наукових співробітників АН УРСР у листопаді 1939 р. на чолі з віце – президентом АН О. Палладіним. Після того, як висновки обстеження заслухали члени Президії АН УРСР, було вирішено не включати наукові товариства ім. Т. Г. Шевченка й польське наукове товариство «Оссоленіум» до системи Академії наук. На думку керівництва Президії АН «наукові сили і матеріальна база, що в західних областях УРСР, дають можливість Академії наук УРСР організувати в м. Львові відділи і бази відповідних наукових установ АН УРСР». Президія Академії наук пропонувала організувати у Львові поліграфічні бази АН УРСР, використавши для цього друкарні НТШ та Оссоленіуму. Це рішення означало припинення діяльності місцевих науково-освітніх товариств. 14 січня 1940 р. надзвичайні збори наукового товариства ім.

Т. Г. Шевченка (НТШ) змушені були прийняти ухвалу про саморозпуск [3, с. 230]

У травні 1940 р. з'явилося рішення про організацію в західних областях України 22 музеїв та 37 бібліотек. Слід враховувати, які були особливості постановки бібліотечної справи в краї. Після повної ревізії фондів з книгосховищ вилучалася «антинаукова, націоналістична» література і в бібліотеках майже не залишилося книжок. Так, напередодні возз'єднання на Львівщині, Тернопільщині, Станіславщині діяло 1382 бібліотеки з фондом 659 338 одиниць. У травні 1940 р. Львівський відділ народної освіти повідомляв до облвиконкому, що після вилучення «небезпечної» літератури більшість бібліотек за браком книжок закрито. З наповненням фондів надходженнями з інших областей УРСР в кінці 1940 р. в 6 західноукраїнських областях працювало 2189 масових бібліотек, що мали 1 472 700 «ідейно витриманих книжок» [13 с. 7]

19 грудня 1939 р. Політбюро ЦК КП (б) У ухвалило рішення «Про організацію театрів, музичних колективів філармоній, будинків народної творчості і театральних-музичних закладів у Львівській, Дрогобицькій, Волинській, Рівненській, Станіславській і Тернопільській областях». Функціонування цих установ мали забезпечити приїжджі спеціалісти, а також спеціально відібрані місцеві діячі культури.

Відзначаючи успіхи культурного будівництва на західних територіях, в резолюції листопадового пленуму ЦК КП (б) У 1940 р. вказувалося, що з часу возз'єднання українських земель тут організовано 6 палаців культури, 6 обласних станцій технічної творчості молоді, 50 піонерських клубів, 13 вузів. Налагоджувалось робота 14 театрів, 117 кінотеатрів та кіноустановок, 59 районних будинків культури, 138 районних і 3173 сільських клубів. Створено 196 міських, 11 дитячих бібліотек [3 с. 232]

Якщо в культурно-освітній сфері радянська влада ще могла запропонувати рішення, що позитивно сприймалися населенням, то в справі віросповідань і релігійних інституцій зайняла досить жорстку позицію.

Постановою ЦК КП (б) У від 13 квітня 1940 р. священнослужителі позбавлялися права реєструвати акти громадянського стану. Метричні книги та інші документи, в тому числі й архівні, що знаходилися в консисторіях, костьолах, церквах, іудейських та інших громадах, підлягали передачі органам запису актів громадянського стану НКВС. 17 грудня 1939 р. в числі інших представників колишніх привілейованих верств «ксьондзам і попам» припинили виплату пенсій «до вияснення наявних пенсіонерів у нових областях УРСР» [3 с. 236].

Відчутним ударом по матеріальному становищу релігійних організацій та монастирів стала конфіскація й націоналізація їхніх земельних володінь.

У результаті дій радянської влади лише Львівська архієпархія Греко-католицької церкви втратила 36 тис. гектарів землі [3, с.236]. Наступ на релігійні об'єднання супроводжувався розпуском громад, конфіскацією культових приміщень і майна. В цей час на західноукраїнських землях мешкало 2 млн. римо-католиків, 1,5 мільйони православних, 3,5 мільйони греко-католиків та 800 тис. іудеїв. Та найчастіше владні структури змінювали профіль католицьких костьолів, які десятками пустували після масового виїзду ксьонзів і прихожан до німецької зони окупації. Так, з 79 католицьких храмів Волині богослужіння здійснювалося лише в кількох [3, с.237].

Під контролем більшовиків перебудова перебувала й греко-католицька церква. Митрополит УГКЦ А. Шептицький закликав священників і паству до послуху та відмови від будь-яких політичних акцій, щоб не провокувати репресії з боку влади. Але сталінське керівництво розробляло план ліквідації Греко-католицької церкви, який не вдалося реалізувати через німецьку агресію проти СРСР.

На приєднаних територіях більшовики стали впроваджувати в життя практику депортації та масових репресій. Вітчизняний дослідник Ю. Шаповал вважає, що з осені 1939 року до осені 1940 року за політичними ознаками було репресовано 1млн. 173 тис. 170 чоловік [39, С.45]. За іншими даними, кількість

депортованих сягнула 1 млн. 250 тисяч осіб [26, с.135]. Серед них були поляки, українці, євреї та представники інших національностей.

Світ відзначити, що єдиною силою, що могла здійснити суттєвий опір радянській західноукраїнських земель, була ОУН. Але радянські спецслужби контролювали діяльність цієї організації. В оперативних донесеннях НКВС періоду 1939 - першої половини 1941 років містяться дані про форми і методи діяльності, програмні засади ОУН. Радянські спецслужби володіли інформацією про розкол ОУН, який позначився на її активності в 1940-1941 роках. Та головною була та обставина, що націоналістичне керівництво готувало свій виступ не в мирний час, а на початок війни СРСР з Німеччиною. Тому націоналісти не вступали в повномасштабну відкриту війну зі сталінським режимом до початку війни. Про це свідчить інформація, яка міститься в мемуарах М.С. Хрущова. Радянський керівник відзначав наступне: «наша діяльність по радянській Західної України продовжувалась досить успішно. Опору ми тоді не зустрічали, не пам'ятаю активних, а тим більше збройних виступів проти нас.» [22, с.94].

Підсумовуючи вищенаведену інформацію, можна зробити наступні висновки. Радянська західноукраїнських земель у 1939-1941 роки розпочалася з того, що сталінське керівництво почало формувати відповідний партійно-державний апарат. Був затверджений керівний склад обласних, районних партійних і радянських органів. Вже 15 грудня 1939 року Політбюро ЦК КП (б) У затвердило персонал партійно-радянської номенклатури міст і повітів усіх новостворених областей, який нараховував 1200 осіб.

Поряд із формуванням нової політичної системи в Західній Україні здійснювалися кардинальні суспільні та економічні реформи, які мали на меті повністю інтегрувати возз'єднані території в загальноукраїнський економічний комплекс.

У цей час сталося одержавлення понад двох тисяч промислових підприємств регіону. Повністю контрольований Компартією, цей процес все ж мав видимість народного волевиявлення, адже здійснювався у формі

проведення відповідних рішень загальними зборами робітників підприємства. Певного авторитету владі мали додавати й запровадження 8-годинного робочого дня та боротьба з безробіттям.

Невдовзі в регіоні було прискорено видобуток нафти, вугілля, деревини. Розпочато будівництво аеродромів, доріг, військових заводів та інших об'єктів оборонного призначення.

Слід зазначити, що боротьба більшовиків з приватною торгівлею привела до перебоїв у постачанні міст товарами і продуктами, зростання цін, появи незначного досі феномену довгих черг.

Вже на початку 1940 року в основному завершився розподіл конфіскованої поміщицької та монастирської землі. 747 тисяч безземельних і малоземельних господарів отримали понад 1137 тисяч гектарів землі, понад 84 тис. коней, 76 тис. корів, реманент та посівний матеріал [3, с.222].

Слід відзначити, що з 1241,1 млн. карбованців загального бюджету західноукраїнського регіону в 1940 році 249,9 мільйонів карбованців призначалося на розвиток сільського господарства. Селяни вітали аграрну реформу, адже вони не тільки отримали землю та худобу, але й звільнилися від боргових зобов'язань та орендних платежів минулого.

У цей час в регіоні посилюється процес колективізації селянських господарств. Першого червня 1941 року 177 тис. селянських господарств об'єдналися в 2651 артіль. На 1 червня 1941 року в західноукраїнських землях налічувалося 2,6 тис. колгоспів, до яких увійшло 143 тис. селянських господарств. Для обслуговування колективних господарств у регіоні було заплановано створення 174 МТС.

Нова влада почала перетворення у науковій, освітній та культурній галузях. У відповідності до стандартів радянської освітньої системи, встановлювалося сумісне навчання дівчат і хлопчиків. В усіх школах, у тому числі й національних меншин, мали вивчатися українська і російська мова. Почався облік і навчання малописьменних і неписьменних віком від 12 до 16

років. Створювалася система професійно-технічних і педагогічних середніх навчальних закладів. Розвивалася вища освіта.

У травні 1940 р. з'явилося рішення про організацію в західних областях України 22 музеїв та 37 бібліотек. Слід враховувати, які були особливості постановки бібліотечної справи в краї. Після повної ревізії фондів з книгосховищ вилучалася «антинаукова, націоналістична» література і в бібліотеках майже не залишилося книжок. В кінці 1940 р. в 6 західноукраїнських областях працювало 2189 масових бібліотек, що мали 1 472 700 «ідейно витриманих книжок».

Відзначаючи успіхи культурного будівництва на західних територіях, в резолюції листопадового пленуму ЦК КП (б) У 1940 р. вказувалося, що з часу возз'єднання українських земель тут організовано 6 палаців культури, 6 обласних станцій технічної творчості молоді, 50 піонерських клубів, 13 вузів. Налагоджувалось робота 14 театрів, 117 кінотеатрів та кіноустановок, 59 районних будинків культури, 138 районних і 3173 сільських клубів. Створено 196 міських, 11 дитячих бібліотек.

Звертає на себе увагу той факт, що в справі віросповідань і релігійних інституцій зайняла досить жорстку позицію. Постановою ЦК КП (б) У від 13 квітня 1940 р. священнослужителі позбавлялися права реєструвати акти громадянського стану. Метричні книги та інші документи, в тому числі й архівні, що знаходилися в консисторіях, костьолах, церквах, іудейських та інших громадах, підлягали передачі органам запису актів громадянського стану НКВС. 17 грудня 1939 р. в числі інших представників колишніх привілейованих верств «ксьондзам і попам» припинили виплату пенсій «до вияснення наявних пенсіонерів у нових областях УРСР».

На приєднаних територіях більшовики стали впроваджувати в життя практику депортації та масових репресій. Вітчизняний дослідник Ю. Шаповал вважає, що з осені 1939 року до осені 1940 року за політичними ознаками було репресовано 1млн. 173 тис. 170 чолові. За іншими даними, кількість

депортованих сягнула 1 млн. 250 тисяч осіб. Серед них були поляки, українці, євреї та представники інших національностей.

Уніфікація, тотальний контроль, примусові заходи в економіці, сувора централізація, масові репресії – все це риси довоєнного устрою західноукраїнських земель в умовах формування радянської моделі розвитку суспільства.

ВИСНОВКИ

Підсумки Першої світової війни були трагічними для долі західноукраїнських земель. Згідно рішень Парижської мирної конференції ці землі були поділені між сусідськими державами: Румунією, Чехословаччиною та Польщею. Слід відзначити, що до Польщі відійшли Галичина, Лемківщина, Холмщина, Підляшшя, Волинь. Вони перебували у складі Польської держави під назвою «Східні креси» або східні польські території. Не зважаючи на відповідні міжнародні домовленості Радянський союз завжди вважав ці землі сферою свого впливу і завжди планував на відповідних умовах повернути їх під свою юрисдикцію. Така ситуація склалася напередодні Другої світової війни, коли відбувалося радянсько-німецьке зближення і були підписані угоди між СРСР та Німеччиною під назвою Пакт Молотова-Ріббентропа від 23 серпня 1939 р.

Важливою складовою пакту був таємний протокол. Він передбачав розмежування сфер впливу сторін у Східній Європі. Радянська сфера впливу охоплювала Естонію, Латвію, східні польські землі. Лінію розмежування між Радянським Союзом та Німеччиною мала проходити по лінії річок Нарев, Вісла, Сян.

Радянсько-польська війна стала прямим наслідком домовленостей між Москвою та Берліном. 17 вересня 1939 року Червона армія перейшла східний кордон Польщі і з боями зайняла територію 195 тис. кв. км. з населенням з населенням 13 млн. чол. В результаті бойових дій втрати поляків у ході радянсько-польської війни становили 3,5 тис. чол., убитими і 20 тис. пораненими, понад 452 тис. польських вояків опинилися в радянському полоні. Втрати Червоної армії 3 тис. чол., у тому числі 795 загиблих, до 2200 поранених.

28 вересня 1939 року було підписано німецько-радянський договір про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною. Умови договору свідчили про те, що Польща перестала існувати як держава на Європейському континенті.

Звертає увагу на себе той факт, що сталінське керівництво хотіло якомога скоріше приєднати до себе захоплені землі. Першого жовтня 1939 року

Політбюро ЦК ВКП (б) було прийнято постанову щодо проведення 26 жовтня 1939 року Народних Зборів, яким належало узаконити новий територіально-правовий та суспільно-політичний устрій Західної України. За офіційними даними у виборах до Народних Зборів Західної України, які проходили з 22 по 26 жовтня 1939 року взяло участь 92,8% виборців регіону.

Хоча вибори в цілому пройшли за сценарієм більшовицького керівництва, все ж значна частина населення виявила своє негативне ставлення до них. Майже 700 тис. потенційних виборців або взагалі не з'явилися на дільниці, або голосували проти висунутих кандидатів.

Однак попри всі труднощі 1 листопада 1939 року Верховна Рада СРСР прийняла рішення про входження Західної України до складу УРСР та СРСР. А 15 листопада 1939 року вийшов закон Верховної Ради УРСР про возз'єднання Західної України з УРСР. З цього часу приєднання даної території набуло легітимного вигляду.

Слід відзначити, що після приєднання даних територій там розпочався процес радянзації. На західноукраїнських землях у 1939 – 1941 рр. сталінське керівництво почало формувати відповідний партійно-державний апарат для здійснення управлінських функцій. Вже 15 грудня 1939 р. Політбюро ЦК КП(б) У затвердило персонал партійно-радянської номенклатури міст і повітів усіх новоутворених областей, яка нараховувала 1200 осіб.

Більшовицька влада почала втілювати у життя свою економічну політику. У цей час сталося одержавлення понад 2,2 тис. промислових підприємств. Певного авторитету владі додало запровадження 8 годинного робочого дня та заходи щодо боротьби з безробіттям. Невдовзі в регіоні було прискорено видобуток нафти, вугілля, деревини. Розпочато також будівництво шляхів, військових заводів, аеродромів та інших об'єктів оборонного призначення.

На початку 1940 р. в основному завершився розподіл конфіскованої поміщицької землі. 747 тис. безземельних та малоземельних господарств отримали понад 1136 га землі, 84 тис. коней, 76 тис. корів, посівний матеріал та

реманент. Більшовицька влада таких звільнила селян від боргових зобов'язань та орендних платежів минулого польського уряду.

У цей же час у регіоні посилюється процес колективізації селянських господарств. Вже 1 червня 1941 р. 177 тис. селянських господарств об'єдналися в 2651артіль. У зазначений період на західноукраїнських землях налічувалося 2,6 тис. колгоспів до яких увійшло 143 тис. селянських господарств.

Відзначалися успіхи культурного будівництва в регіоні. У зазначений період тут було організовано 6 палаців культури , 6 обласних станцій технічної творчості молоді, 50 піонерських клубів, 13 вузів. Працювало 117 кінотеатрів, 59 районних будинків культури, 138 районних і 3173 сільських клубів. Створено 196 міських і районних, 206 сільських та 11 дитячих бібліотек.

У той же час сталінський режим посилив гоніння на Греко-католицьку церкву. Частина костьолів та храмів була передана Російській православній церкві.

На приєднаних територіях розпочалися масові репресії та дискримінації. З осені 1939 до осені 1940 р. за політичними ознаками було репресовано 1 млн. 173 тис. чол.

Вище наведені факти свідчили про те, що західноукраїнські землі поступово «інтегрувалися» в економічну та суспільно-політичну систему Радянської держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Боєчко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ: Основи, 1994. 168 с.
2. Вегеш М. М. Країни центрально-Східної Європи та українське питання (1918 - 1939). Київ-Ужгород: Генеза, 1998. 245 с.
3. Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни 1939-1945 рр. Київ: Олан 2004. 704 с.
4. Дюррозель Жан Батіст. Історія дипломатії від 1819 року до наших днів. Київ: Основа, 1995. 903 с.
5. Ідзьо В. С. Українська повстанська армія – згідно зі свідченнями німецьких та радянських архівів. Львів: Сполом, 2005. 208 с.
6. Іллюшин І. Діяльність оперативно-чекістських груп НКВД в західних областях України (вересень – жовтень 1939) // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. 2000 р. № 2. С 424-433.
7. Іллюшин І. Ставлення польського емігрантського уряду й польського підпілля до українського питання в 1939 – 1941 рр. К.: Юрінком Інтер, 2000. 384 с.
8. Чайковський А.С. Історія держави і права України: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 384 с.
9. Зайцев Ю. Історія України. Львів: Світ 2003, 520 с.
10. Смолій В.А. Історія України ХХ – початку ХХІ століття. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2004. 582 с.
11. Історія Української РСР. Том 6. Українська РСР у період побудови і зміцнення соціального суспільства. К.: Наукова думка, 1977. 542 с.
12. Коваль М. В. Україна у Другій світовій війні та Великій Вітчизняній війнах. Київ: Альтернатива, 1999. 336 с.
13. Ковалюк В. Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянізації» Західної України (вересень 1939 – червень 1941 р) // Український історичний журнал. 1993 р. № 2-3. С 5 – 14.

14. Количев В. Г. ЦК ВКП(б) у 1938 – 1941 рр // Український історичний журнал. 1990 р. № 5. С 9-15.
15. Краткая история Польши. Москва: Наука, 1999. 528 с.
16. Культурне будівництво в УРСР. Важливі рішення комуністичної партії та радянського уряду 1917 – 1959 рр. Збірник документів. Київ: Держполітвидав, 1959. 986 с.
17. Галайчан Г. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Том 2. 1939 – 1953. Київ: Наукова думка, 1998. 585 с.
18. Кучер В. Пакт Ріббентропа – Молотова і шлях до Другої світової війни // Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження. Випуск 6. Київ: Наукова думка, 2000. С 44-50.
19. Кучер В. І. Україна у Другій світовій війні (1939 – 1948): посібник для вчителя. Київ: Генеза, 2004. 272 с.
20. Литвин М. Р. 1939. Західні землі України. Львів: ОПОЛОМ, 1999. 135 с.
21. Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: (Документы, факты, суждения) Москва: Аквариум, 2000, 594 с.
22. Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева // Вопросы истории . 1990 р. № 7. С 91-101.
23. Монтефиоре Симон. Сталин: двор красного монарха. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. 767 с.
24. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів / Упор. М. І. Панчук. Київ: Наукова думка, 1994. 558 с.
25. О работе политуправления Красной Армии: Из доклада политического управления Красной Армии в ЦК ВКП(б) от 23 мая 1940 г. // Известия ЦК КПСС. 1990 р. № 3. С 192-201.
26. Парасандова В. Депортация населения Западной Украины и Западной Белоруссии 1939-1941 гг. // Новая и новейшая история. 1989 г. № 7. С 130-145.
27. Кучер В.І. Політична історія України ХХ ст. Київ: Генеза, 2003. 584 с.

28. Потильчак О. В. Польські вояки в советських таборах для військовополонених // Визвольний шлях. 2002 р. № 7. С 68-77.
29. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. Київ: Генеза, 1994. 350 с.
30. Рябошапка Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 484 с.
31. Сборник Законов СССР и Указов Президента Верховного Совета СССР 1938 – июнь 1944 г. М.: Издание Ведомостей Верховного Совета СССР, 1944. 335 с.
32. Секретные документы из особых папок // Вопросы истории. 1993 г. № 1. С 3-22.
33. Семиряга М. И. Советский Союз и предвоенный политический кризис // Вопросы истории. 1990. № 9. С 49-64.
34. Сергійчук В. Правда про «золотий вересень» 1939-го. К.: Видавничий дім «Альтернативи» 1999. 296 с.
35. Сергійчук В. Ставлення більшовицької влади до польського населення в західних областях УРСР в 1939 – 1941 роках // Україна: Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть. Історія. Сьогодення. Майбутня перспектива. Київ: Теїм інтор, 2001. С 330-333.
36. Случ С. З. Германо-советские отношения в 1918 – 1941 годах. Мотивы и последствия внешнеполитических решений // Славяноведение. 1996 г. № 3. С 101-109.
37. Соржа Ю. Населення західноукраїнських земель. Депортація, переселення, мобілізації, міграції. 1939 – 1950 – ті роки. Київ: Либідь 2007. 486 с.
38. Трубайчук А. Брудершафт двох диктаторів. Київ: Основа, 1993. 336 с.
39. Трубайчук А. Друга світова війна. Київ: Либідь, 1995. 392 с.
40. Трубайчук А. Українське питання в європейських міжнародних відносинах 1918 – 1945 // Київська старовина. 1996 р. № 2-3. С 38-46.

41. Хрестоматія з історії держави і права України. Київ: Юрійком Інтер, 2003. 656 с.
42. Шаповал Ю. «Золотий вересень» 1939-го: як це робилось насправді // Волинь у новітній історії української державності: Збірник наукових праць. Луцьк: ПВД «Твердиня» 1999. С 52-64.
43. Шаповал Ю. Доля як історія. Київ: «Темпора», 2006. 328 с.
44. Шаповал Ю. Людина і система (штрихи до портрету тоталітарної доби). Київ: Основа, 1994. 320 с.
45. Шаповал Ю. І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. Київ: Видавничий дім «Альтернативи» 2001, 458 с.
46. Шаповал Ю. Україна 1920-50-х років і сторінки неписаної історії. Київ: Либідь, 1993. 296 с.
47. Шаповал Ю. І. Українська Друга світова війна // Сторінки воєнної історії України. Вип. 10. Частина 1. 2006. С 75-88.
48. Швагуляк М. «Українська карта»: Українське питання у міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни. Москва: Дзвін, 1990. 324 р.
49. Шевяков А. А. Советско-германские отношения в 1939-1941 годах // Вопросы истории. 1991 г. № 4-5. С 164-170.
50. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30-50-ті роки ХХ століття. Луцьк: Надстир'я, 1995. 278 с.